



AKADEMIN FÖR UTBILDNING OCH EKONOMI
Avdelningen för kultur-, religions- och utbildningsvetenskap

”Det är upp till varje enskild lärare”

Fyra lärare om att motverka intolerans och främja demokrati inom religionsämnet inom vuxenutbildningen.

Jeanette Frejd

HT 2013

C-uppsats, Grundnivå (kandidatexamen), 15 hp
Religionsvetenskap
Religionsdidaktik

Handledare: Tomas Appelqvist
Examinator: Peder Thalén

Sammanfattning

Syftet med denna uppsats är att undersöka och beskriva fyra lärares upplevelser och erfarenheter av att möta och bemöta intolerans i religionsämnet inom vuxenutbildningen men också vilka strategier och arbetssätt de använder sig av och vilket stöd de finner i det arbetet. I uppsatsen finns tidigare forskningsresultat redovisade när det gäller begreppet intolerans, vilka typer av intolerans som identifierats på högstadiet och gymnasiet men också hur man kan motverka fenomenet.

Jag har använt mig av kvalitativa intervjuer med fenomenologisk hermeneutisk teoretisk utgångspunkt och analysmetod, med det menar man att intervjufrågorna är utformade för att få tillgång till respondentens medvetande och för att få en uppfattning om den personens specifika upplevelser och erfarenheter. I analysen försöker jag sedan genom hermeneutisk analys söka efter eventuella upplevelser eller uppfattningar som inte är tydliga eller uppenbara i det direkt uttalade svaren och kontextualisera dem gentemot, bakgrund, tidigare forskning, syfte och frågeställningar.

Resultatet visar att uppdraget inom vuxenutbildningen tenderar att hamna i bakgrunden och anledningen tycks vara tidsbrist, bristande intresse, kunskap och engagemang hos ledningen och organisatoriska svårigheter. Trots det visar resultatet i denna undersökning att uppdraget, i den mån det bedrivs, genomförs integrerat och genomsyrar undervisningen. Det är ett resultat som inte stämmer överens med tidigare forskning inom grundskolan och gymnasiet genomförd av skolinspektionen. Glädjande anser de tillfrågade i denna undersökning att de har metoder och kunskaper att hantera uppdraget men att det är ett arbete som vilar på varje enskild lärare att både skaffa sig kunskap och kompetens och att sedan genomföra det. Det stöd man har i arbetet är enligt undersökningen helt och hållet kollegiet, vilket i sig är ett nedslående resultat som påtalar en risk för uppdragets genomförande eftersom det ju pekar på nödvändigheten av ett engagerat och kompetent kollegium. Ett så övergripande uppdrag borde enligt min mening inte bero på enskilda engagerade och kompetenta pedagoger, eller på om det finns ett engagerat kollegium men tyvärr överensstämmer resultat i detta fall helt med Skolverkets sammanfattande rapport från 2012, att framgången i uppdraget fortfarande beror på enskilda lärares insatser och specialintresse för området. Detta resultat strider också mot det faktum att det är skolledningen som har det övergripande ansvaret att genom stöd och

genom att ge de förutsättningar som krävs se till att pedagogerna kan utföra uppdraget på ett tillfredsställande sätt.

Nyckelord

Intolerans, värdegrund, värdegrundsarbete i skolan, religionsundervisning, intolerans i skolan, religionsdidaktik

Innehåll

1. Inledning.....	6
1.1 Syfte och frågeställningar.....	7
1.2 Tidigare forskning.....	8
1.2.1 Uttryck för intolerans i skolan.....	9
1.2.2 Strategier mot intolerans.....	10
1.2.3 Stöd och redskap i arbetet.....	11
2. Bakgrund.....	12
2.1 Intoleransbegreppet.....	12
2.1.1 Definitioner av olika typer av intolerans.....	14
2.2 Skollag och läroplan.....	15
2.3 Värdegrundsarbete och didaktik inom religionsämnet.....	16
2.4 Framgångsfaktorn i skolans uppdrag.....	18
3. Metod.....	20
3.1 Kvalitativ metod och fenomenologisk hermeneutisk teori.....	20
3.2 Genomförande.....	21
3.3 Transkribering och tolkning.....	22
4. Resultat.....	25
4.1 Definition av begreppet intolerans.....	26
4.2. Typer av intolerans.....	27
4.3. Strategier inom religionsämnet för att motverka intolerans.....	29
4.4. Bemöta, hantera konkreta situationer.....	32
4.5. Skolans övergripande arbete mot intolerans och främjande av demokrati.....	34
4.6. Stöd och verktyg.....	36
4.7. Fostransansvaret gentemot vuxna elever.....	38
4.8 Lösningar för att underlätta uppdraget.....	39
4.9. Sammanfattande rekommendation.....	40
5. Diskussion.....	41

5.1 Dold intolerans och generell intolerans.....	42
5.2 Diskussion och integrerat arbetssätt, strategier för att motverka intolerans	44
5.3 Pedagogansvar att agera	46
5.4 Skolans roll i det övergripande arbetet är viktig	47
5.5 Kollegorna är det viktigaste stödet	49
5.6 Utvärdering av teori	50
5.7 Avslutande diskussion.....	51
6. Referenser.....	54
7. Bilaga	57
7.1 Intervjufrågor	57

1. Inledning

Arbetet som lärare innebär att ha ett dubbelt uppdrag. Oavsett vilket stadium man som lärare är verksam inom, är förutom det uppenbara ämnesuppdraget, också att överföra och främja respekt för grundläggande mänskliga rättigheter och demokratiska värden och att motverka intolerans. Lärandeuppdraget verkar med andra ord parallellt med ett fostransansvar.

Som verksam lärare är detta uppdrag i praktiken inte alltid så enkelt. Gedigen forskning finns i ämnet när det gäller grundskola och gymnasium i Sverige. Skolinspektionen genomförde så sent som 2012 en undersökning i 17 grundskolor i Sverige och kom fram till att skolans samlade uppdrag i dessa frågor behöver förtydligas och att uppdraget ställer stora krav på lärarnas kompetens. Resultatet visar också på att framgången i arbetet fortfarande beror på enskilda lärares insatser och specialintresse för området.¹

När det gäller grundskola och gymnasium har man också kartlagt vilka typer av problem och lärare har att brottas med när det gäller att verka för demokrati och tolerans och mot intolerans. Man har också ringat in vilka former av intolerans lärare på grundskolan oftast möter och ska bemöta. Tittar man däremot på vuxenutbildningen finner man inte motsvarande undersökningar eller kartläggningar vilket innebär ett problem för de som är verksamma lärare där. Jag vill därför undersöka vilka typer av intolerans andra verksamma religionslärare inom vuxenutbildningen möter och om man kan identifiera skillnader mellan ungdomars och vuxnas attityder när det gäller demokratiska värderingar och uttryck för intolerans? Hur ser dessa lärare på fostransansvaret när det handlar om vuxna elever? Hur arbetar de konkret för att fullfölja uppdraget som främjare av demokrati och tolerans? Hur bemöter man intolerans, vilket stöd, vilka redskap, strategier och metoder anser sig verksamma lärare inom vuxenutbildningen ha och kunna använda sig av?

¹ Skolinspektionens sammanfattade rapport. 2012:9. s 2ff

1.1 Syfte och frågeställningar

Syfte

Syftet med denna uppsats är att undersöka och beskriva några utvalda lärares upplevelser och erfarenheter av att möta och bemöta intolerans i religionsämnet inom vuxenutbildningen men också vilka strategier och arbetssätt de använder sig av och vilket stöd de finner i det arbetet. Min utgångspunkt för begreppet intolerans har sin grund i gällande läroplan för gymnasieskolan och vuxenutbildningen och de diskrimineringsgrunder som där uttrycks i relation till kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, könsöverskridande identitet eller uttryck, sexuell läggning, ålder eller funktionsnedsättning.² Naturligtvis är ett syfte också att få syn på intolerans som eventuellt inte ryms inom den definitionen.

En målsättning är också att fördjupa min egna, kollegors och blivande religionslärares förståelse och kunskap när det gäller att hantera uttryck för intolerans hos elever i klassrumssituationer. Att komplettera den forskning som redan finns när det gäller intolerans inom gymnasieskolan och därmed fylla en lucka med denna uppsats är också en målsättning.

Frågeställningar

1. Vilka typer av intolerans möter yrkesverksamma religionslärare inom vuxenutbildningen?
2. Hur arbetar verksamma lärare/skolan konkret för att fullfölja uppdraget som främjare av demokrati och för att motverka intolerans?
3. Hur bemöter man intolerans, vilka faktiska redskap, metoder, strategier och stöd anser sig verksamma lärare ha och kunna använda sig av?
4. Vad kan verksamma lärare se för eventuella lösningar för att underlätta uppdraget?

² Läroplan Gy 11. s.5

1.2 Tidigare forskning

Det finns relativt mycket forskning både nationellt och internationellt om skolans uppdrag som främjare av demokrati och som motkraft till intolerans. Stor del av den nationella forskningen handlar om att kartlägga uttrycken för intolerans inom grundskola och gymnasium. En hel del finns också skrivet kring hur man som pedagog kan arbeta med dessa frågor gentemot ungdomar. Däremot finns i princip inte någonting skrivit inom samma ämne inom utbildning för vuxna trots att uppdraget både inom vuxenutbildningen och gymnasieskolan är likvärdigt och bygger på samma läroplan och ämnesplaner.

Den så kallade *Intoleransrapporten* som publicerades 2004 har kartlagt ungdomar i åk 8-9 och på gymnasiet och deras attityder till islamofobi, antisemitism, främlingsfientlighet och homofobi. 10 600 elever på högstadiet och gymnasiet omfattades av undersökningen och omfattningen leder till ett gediget material och ett resultat som kan anses vara kvantitativt.

Resultatet visar att intolerans sällan är riktad mot en eller några specifika grupper utan snarare manifesteras som en generell intolerans och mot flertalet av minoritetsgrupperna.³ De som uttrycker intolerans gentemot muslimer gör det också ofta gentemot judar och homosexuella. Enligt undersökningen ger 10 % av pojkarna uttryck för en hög grad av intolerans medan motsvarande siffra för flickor är 2 %. Högst grad av tolerans uttrycktes av flickor på studieförberedande program. Den största skillnaden mellan könen uttrycktes gällande synen på homosexuella där 9 av 10 flickor är positivt inställda medan motsvarande siffra för pojkar är 6 av 10.⁴

En liknande studie genomförd av *Forum för levande historia* 2010, uppvisar resultat som stämmer väl överrens med dessa resultat. I denna studie frågade man också gymnasieelever om tidigare undervisning. Resultatet visar också att elever som fått lite eller ingen undervisning om världsreligionerna, förintelsen och rasism i högre grad visar uttryck för intolerans eller ambivalens i sin inställning. Hög grad av undervisning om rasism och förintelsen tenderar att resultera i en positivare inställning till både invandrare, muslimer,

³ *Intolerans – Antisemitiska, homofobiska, islamofobiska och invandringsfientliga tendenser bland unga*. BRÅ. (2004) s. 5.

⁴ *Ibid.* s 9f.

judar och homosexuella. Resultatet speglas också i hur väl man känner till FN:s deklARATION om de mänskliga rättigheterna.⁵

1.2.1 Uttryck för intolerans i skolan

I en kvalitativ undersökning från 2010 rörande verksamma grundskollärares och gymnasielärares uppfattningar om intolerans har författarna Jesper Dahlquist och Johan Tellbom undersökt vilka former av intolerans de tillfrågade lärarna anser sig identifiera hos ungdomarna. Man undersökte också bemötande och strategier i arbetet med intoleranta elever. I undersökningen ringas framförallt tre olika yttringar för, eller konsekvenser av intolerans in.

- *Att inte acceptera olikhet.* Lärarna uttrycker det som svårigheter hos eleverna/ungdomarna att acceptera andras sätt att leva och att de eleverna påtalar också sitt eget sätt att leva eller bete sig som norm. Intoleransen bygger också på förutfattade meningar och förekommer till exempel om invandrare, andra religioner, andra kulturer eller homosexualitet. Det som anses avvikande är svårt att acceptera och tolerera.
- Intoleransen tar sig enligt undersökningen också uttryck som *brist på empati*, det vill säga att man inte kan, eller vill ta hänsyn till andra, förstå andras sätt att leva eller annorlunda livsvillkor. Till exempel kan det visa sig genom att man uttrycker att ”*de får skylla sig själva*”.⁶ I diskussioner om olika livsvillkor menar intoleranta elever då att det är människornas eget fel om de till exempel lever under odemokratiska eller svåra förhållanden på andra sätt.
- Flera av lärarna påtalar att det som uppfattas som intolerans kanske egentligen beror på *okunskap*. Man har inte kunskaper om hur det egentligen ligger till, inte heller olika perspektiv på saker utan det förstås som antingen eller. Elevernas åsikter är inte genomtänkta utan man tycker ofta impulsivt och den grupp man befinner sig i avgör

⁵ Den mångtydiga intoleransen – en studie av gymnasieungdomars attityder. (2010) . s. 8f.

⁶ Dahlquist & Tellbom (2010) *Intoleransen får inte gå därifrån utan att bli ifrågasatt*. s 24.

vad som är norm och vad som är avvikande. Några av lärarna nämner också en nedvärderande kvinnosyn som ett förekommande uttryck hos intoleranta elever.⁷

1.2.2 Strategier mot intolerans

I bemötandet av intoleranta yttringar nämner lärarna ett flertal strategier som de använder sig av. De strukturer som beskrivs är; *diskussion, struktur, relationer* samt *långsiktighet*.

Samtliga intervjuade lärare framhåller *diskussionen* som ett av det viktigaste redskapet. Det är viktigt att elevernas åsikter får komma fram, att de diskuteras och att man som lärare reagerar. En lärare uttrycker just att resonera med eleverna, att ge dem andra perspektiv, att bryta sönder myter och fördomar, problematisera, utmana och kräva nya svar som ett viktigt sätt att bemöta intolerans i klassrummet. Några av lärarna anser att ett sätt att hantera intoleranta elever kan vara att skilja ut dem från gruppen under en begränsad tid. I de fallen handlar det ofta om elever som i sitt sätt att vara också stör andra elevers lärande och försvårar undervisningen.

Struktur lyfts fram av som ett viktigt redskap för att skapa en lugn, tydlig och lärande miljö. Tydliga regler, konsekvent bemötande, genomtänkt och välplanerad undervisning nämns som viktiga komponenter för struktur i klassrummet. Att skapa organiserad tid för frågor, samtal och diskussion anses viktigt. Alla måste få komma till tals även de intoleranta eleverna. Vänlig men bestämd, tydliga gränser, att hitta tillfällen att berömma de som ofta uttrycker ”fel” saker är också något som nämns. Med tydlighet och struktur kan man som lärare vinna respekt och därmed börja bygga relationer med eleverna, något som också är viktigt i arbetet med eleverna.

Att ha *goda relationer* med eleverna är en förutsättning för att lyckas enligt flera av de tillfrågade lärarna. Att de kan lita på sin lärare och att eleven förstår att även om man som lärare ogillar och tar avstånd från intolerans så gillar man eleven som person. Man måste vara

⁷. Ibid. s. 23f.

tydlig att man är arg på ett beteende inte en person. Först när man har en bra relation med en elev kan man bli trovärdig som lärare. Man måste vara ärlig och en bra förebild.

Alla tillfrågade lärare är överens om att arbetet mot intolerans är ett *långsiktigt* arbete. I grundskolan och gymnasiet har man ofta eleverna under lång tid varför man kan återkomma till ämnet flera gånger. Någon lärare uttrycker det som att det handlar om att ”*så ett frö*”⁸ medan en annan lärare som att det handlar om att ge eleverna förståelse för helhet och sammanhang.⁹

1.2.3 Stöd och redskap i arbetet

Här nämner de tillfrågade lärarna framför allt fyra olika områden som kan fungera som stöd för arbetet, *enskilda kollegor, kollegiet, den egna kompetensen och skolans gemensamma arbete mot intolerans*.

I första hand vänder man sig till betrodda och kompetenta *kollegor* i när man behöver stöd och stöttning i olika situationer. Vissa problem löser man gemensamt genom att diskutera dem i arbetslaget. När det gäller *kollegiet* beskrivs det som att samsyn saknas i arbetet med och bemötandet av intolerans. Man jobbar inte på samma sätt och man tar olika stort ansvar för uppdraget när det gäller att motverka intolerans bland eleverna. Det påtalas också att flertalet lärare i stället försöker undvika situationer där diskussioner och intoleranta yttringar skulle kunna uppstå. Framför allt är det några lärare på skolan som är duktiga på att ta tag i och reda ut begrepp, myter och fördomar och det är dem man söker stöd hos. Lärarna i kärnämnen tenderar att bättre och oftare än yrkeslärarna ta tag i sådana diskussioner vilket man härleder till en kulturskillnad i lärarnas bakgrund där yrkeslärare kommer från en kultur med större inslag av intolerans. Medan kärnämneslärarna kommer från en i högre grad akademisk bakgrund mera lik den värdegrund som skolan vilar på. Några specifika resurser till arbetet mot intolerans kan lärarna inte nämna utan det är upp till varje lärare att ta ”*ta tag i situationen*”¹⁰

⁸ Dahlquist & Tellbom. s 27.

⁹ Ibid. s. 25ff.

¹⁰ Ibid. s. 29

Att man som enskild lärare besitter den *kompetens* som krävs är upp till var och en. Att förkovra sig och fortbilda sig inom ämnet är viktigt påtalar någon. Andra lärare menar att man lär sig genom rutin i yrket att hantera olika situationer och uttryck för intolerans. Någon menar att ambitionen att arbeta mot intolerans finns men *vi ska ju vara lärare också*.¹¹ Alla tillfrågade lärare hävdar att skolan gemensamt arbetar mot intolerans. Det kan vara i form av lektioner i livskunskap, temadagar, studiedagar eller att man bjuder in föreläsare som på olika sätt kan medverka till arbetet mot intoleranta uppfattningar.¹²

2. Bakgrund

2.1 Intoleransbegreppet

Enligt Nationalencyklopedin förklaras ordet intolerans som en bristande respekt för andras åsikter och beteenden.¹³ Liknande förklaringar återfinns i flertalet rapporter och myndigheters definition av begreppet. Begreppet intolerans förklaras också ofta i motsatsförhållande till begreppet tolerans.

I UNESCO:s, *Declaration of Principles of Tolerance* från 1995 fastslås följande fritt översatt: Tolerans likställs med respekt, acceptering och uppskattning av kulturella och andra olikheter. Tolerans är en aktiv attityd med stöd i de universella mänskliga rättigheterna. Tolerans innebär samtidigt att man är fri att stå fast vid sina åsikter liksom att acceptera att andra står fast vid sina. Tolerans fostras genom kännedom, öppenhet, kommunikation, tro- och tankefrihet. Tolerans innebär harmoni i olikhet och utbildning är det effektivaste medlet mot intolerans och den ska bidra till att utveckla förståelse, solidaritet och tolerans mellan individer liksom mellan etniska, sociala, kulturella, religiösa och språkliga grupper och nationer. Syftet är att utbilda ansvarstagande medborgare med öppenhet inför andra kulturer som respekterar mänskliga rättigheter och mänskliga olikheter, utvecklar ett självständigt och kritiskt tänkande och ett etiskt resonerande, är kapabla att förhindra och lösa konflikter på fredlig väg.¹⁴

¹¹ Ibid. s. 29

¹² Ibid.

¹³ www.ne.se

¹⁴ UNESCO *Declaration of Principle of Tolerance*. (1995). Article 1§ 1.

I en rapport gjord av *Forum för levande historia* där man kartlagt attityder hos 4674 gymnasieungdomar i åk 1-3 beskrivs intolerans som ett fenomen som är komplext och föränderligt och som riktar sig mot olika samhällsgrupper. Man kan finna vissa strukturella mönster men intoleransen tar sig också skilda former och uttryck. I rapporten har man fokuserat på attityder till romer, muslimer, judar, utomeuropeiska flyktingar och sexuell läggning.¹⁵

Enligt rapporten *Intolerans* gjord av BRÅ i samarbete med Forum för levande historia innebär intolerans att inte respektera olikheter. Intolerans kan ta sig olika uttrycksformer så som diskriminering, trakasserier eller kränkningar, verbalt eller fysiskt. Att uttrycka sig negativt eller behandla någon negativt på grund av till exempel etnisk tillhörighet, religion eller sexuell läggning är ett uttryck för ett intolerant beteende. Intolerans riktas oftast mot minoritetsgrupper i samhället och huvudområden som pekas ut i rapporten är islamofobi, homofobi, antisemitism, rasism och främlingsfientlighet. Undersökningen har kartlagt attityderna hos ungdomar i åk 8-9 i grundskolan samt åk 1-3 på gymnasiet¹⁶

Inte bara skolan omfattas av en praktik där visioner om jämlikhet, rättvisa och solidaritet är utgångspunkt. Detta är visioner som genomsyrar hela den svenska politiska modellen och är bärande idé i byggandet av välfärdsstaten Sverige. Under 1970-talet tillfogades också mångkulturperspektivet och solidariteten med den invandrande befolkningen till den samhällsbyggande ideologin. I detta faktum döljer sig dock ett maktperspektiv, nämligen ett *vi* som ska tolerera ett *dem*.¹⁷ En viktig aspekt i diskussionen kring tolerans inom skolans värld blir därmed, vem är det egentligen som ska tolerera vem? I toleransidealet finns en inbyggd maktstruktur där några intar rollen av toleranta och gränssättare för tolerans (lärarna till exempel) och andra tilldelas automatiskt rollen som de tolererade. Det innebär i sin tur att toleransens gränser utgår ifrån dem som oproblematiskt anser sig tillhöra de som tolererar (subjekt) och de som ska tolereras blir underordnade och objektifierade.¹⁸

¹⁵ *Den mångtydiga intoleransen.* s. 6

¹⁶ *Intolerans – Antisemitiska, homofobiska, islamofobiska och invandringsfientliga tendenser bland unga.* s. 7

¹⁷ Gruber, S. (2008) *När skolan gör skillnad.* s. 82.

¹⁸ *Ibid.*s. 84

2.1.1 Definitioner av olika typer av intolerans

Islamofobi definieras som rädsla eller överdriven syn på islam som en religion som leder till negativa följder och beteenden och utgör en fara för vårt samhälle. En uppfattning att islam och muslimer försöker ta över och dominera det västerländska samhället är en förekommande konspiration hos individer och grupper som uttrycker islamofobiska attityder.¹⁹

Homofobi förklaras kort som att ha en negativ syn på homosexualitet och homosexuella. Hit räknas också negativ syn på transsexuella och bisexuella yttringar och personer.²⁰ NE förklarar det som *personlig, irrationell rädsla för homosexualitet, homosexuella människor eller egna homosexuella impulser*.²¹

Antisemitism är ett samlingsbegrepp för fientliga yttringar och hat riktat mot judar.²² SKMA beskriver antisemitism som fördomar och fientlighet mot judar endast just därför att de är judar.²³

Rasism är en ideologi som bygger på en uppfattning om att det går att dela in människor i raser utifrån vissa yttre kännetecken och att det i sin tur skulle finnas ett samband mellan dem och vissa nedärvda mentala, intellektuella egenskaper, beteenden och karaktär. Genom dessa skillnader delas sedan människor in i olika hierarkier.²⁴

Främlingsfientlighet (xenofobi) är uttryck för föreställningar om ”andra” som annorlunda än ”oss”. Främlingsfientlighet är att visa ovilja mot vanor eller beteenden hos andra som anses skilja sig från den egna gruppens och anses också vara kulturella och statiska vilket gör att vi inte kan leva tillsammans i harmoni. Främlingsfientlighet och rasism tangerar varandra även om rasism dessutom ger uttryck för uppfattningen om biologiska skillnader.²⁵

¹⁹ www.levandehistoria.se

²⁰ www.levandehistoria.se

²¹ www.ne.se

²² Ibid

²³ www.skma.se

²⁴ www.ne.se/rasism

²⁵ www.levandehistoria.se

2.2 Skollag och läroplan

Skollagen som täcker in all utbildningsverksamhet i Sverige från förskolan till och med vuxenutbildningen hävdar följande.

Utbildningen inom skolväsendet syftar till att inhämta och utveckla kunskaper och värden [...] utbildningen ska också förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på.²⁶

Utbildningen ska utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och de mänskliga rättigheterna som människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet samt solidaritet mellan människor. Var och en som verkar inom utbildningen ska främja de mänskliga rättigheterna och aktivt motverka alla former av kränkande behandling.²⁷

Vidare står det i Läroplanen för gymnasiet och vuxenutbildningen att skolans värdegrund ska främja förståelse och inlevelse för andra människors situation och att ingen får diskrimineras eller kränkas på grund av *kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, könsöverskridande identitet eller uttryck, sexuell läggning, ålder eller funktionsnedsättning*.²⁸ Tydligt markeras också att diskriminering och kränkande behandling aktivt ska motverkas och att alla former av och uttryck för intolerans måste bemötas med kunskap, diskussion och aktiva insatser.²⁹

Världen och samhället idag kännetecknas av stor rörlighet och globalisering och den svenska skolan idag är en spegling av den verkligheten. Läroplanen slår också fast att skolan är en social och kulturell mötesplats, därför blir det en viktig uppgift för skolan att stärka elevers förståelse och insikt i värdet av en kulturell mångfald. Skolan ska också ta ansvar för att *främja kvinnors och mäns lika rätt och möjligheter*, elever ska uppmuntras att utvecklas utan hänsyn till sådana fördomar, dessutom ska *alla som verkar i skolan ska alltid hävda de grundläggande värden som anges i denna läroplan och klart ta avstånd från det som strider mot dem*.³⁰ Undervisningen i skolan ska förutom att förmedla kunskaper om grundläggande

²⁶ Skollagen 2010:800 § 4.

²⁷ Ibid. § 5.

²⁸ Läroplan Gy 11. s. 5

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

demokratiska värden också bedrivs i demokratiska arbetsformer, att prata *om* är inte tillräckligt, skolan ska också medverka till att utveckla aktiva och ansvarsfulla medborgare som deltar i samhällslivet. Skolan ska med andra ord utrusta eleverna med redskap och beständig kunskap för ett aktivt samhällsliv baserat på grundläggande demokratiska värden och respekt för de mänskliga rättigheterna.³¹ Skolan ska medverka till att eleverna;

gör medvetna ställningstaganden grundade på kunskaper om mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar [...] tar avstånd från att människor utsätts för förtryck och kränkande behandling [...] samspekar [...] med andra människor utifrån respekt för skillnader i livsvillkor, kultur, språk, religion, och historia³²

2.3 Värdegrundsarbete och didaktik inom religionsämnet

Lärarens utmaning oavsett ämne är att utarbeta undervisningen genom didaktiska och metodiska överväganden utifrån frågorna *vad*, *hur* och *varför*. Vetenskaplig ämnesteorier ska kombineras med det vetenskapliga forskningsläget, teorier om lärandeprocesser och metoder och ta sin utgångspunkt i det vardagliga arbetet och elevernas erfarenhetsbakgrund³³ och dessutom kritiskt granska styrdokument och svara mot mål, syfte och ämnesinnehåll och utforma verksamheten på så sätt att kunskapsbedömning är möjlig. Utöver det måste man som lärare också hålla sig uppdaterad med vad som sker i samhället, politiskt, socialt och kulturellt och beakta det i sin undervisning³⁴ detta ska sedan sammanfogas med det värdegrundsarbetet som ska genomsyra ämnesstudierna.

Inom ramen för syftet med Religion 1, gällande från 2011 står följande:

Undervisningen ska ta sin utgångspunkt i en samhällssyn som präglas av öppenhet i fråga om livsstilar, livshållningar och människors olikheter samt ge eleverna möjlighet att utveckla en beredskap för att förstå och leva i ett samhälle präglad av mångfald.³⁵

³¹ Ibid. s. 6f

³² Läroplan. Gy11. s. 69

³³ Olivestam, C, E. (2006). *Religionsdidaktik – om teori, perspektiv och praktik i religionsundervisningen*. s. 35f

³⁴ Andersson, P, B, Dahlgren, C, Johannessen, S, Otterbeck, J. red. (2006). *Religion, skole og kulturelintegration i Danmark och Sverige*. s. 217.

³⁵ www.skolverket.se

Att arbeta med värdegrundsfrågor är en didaktisk utmaning. Lärarens roll är inte bara att vara den som kunnigt levererar kunskap och fakta utan bör också utmana eleverna utifrån deras ståndpunkt genom att utsätta dem för prövande samtal utifrån olika rådande livstolkningar och ställningstaganden. Lärarens roll kan här liknas vid processledarens. Denna process har inget givet slutmål vilket kräver trygghet i ämnet och kompetens hos läraren. Slutmålet formuleras mera som att eleverna utmanas i sin övertygelse och i att pröva deras förhållningsåts rimlighet.³⁶

Lärarens uppdrag försvåras av motsägelsefulla direktiv när det gäller värdegrund och etiska perspektiv. Samtidigt som utbildningen ska utformas i överrensstämmelse med *den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism* och eleverna ska utveckla *kunskaper och förståelse för [...] att [...] kristendomen och dess traditioner har särskild*

*betydelse då denna tradition förvaltat den värdegrund som ligger till grund för det svenska samhället*³⁷ så är svensk skola också enligt lag konfessionsfri. Skolundervisningen ska alltså vara neutral, läraren och värdegrunden ska dock inte vara det. Meningen är ju att olika livsstilar och livstolkningar ska prövas men risken är att osäkerheten är stor utifrån vilka perspektiv och värden det ska göras.³⁸

Ett sätt att hantera detta för läraren kan då vara att i en metaetisk analys genom diskussioner och prövande samtal utgå från skolans värdegrund som i sin tur bygger på demokratiska värden. Det som då ska prövas är vilka konsekvenser de olika livstolkningarna och ställningstagandena får för utvecklingen av de demokratiska värdena som till exempel jämlikhet och solidaritet.³⁹ Ett sätt att lyfta diskussionerna ytterligare en dimension är att utgå från universala moraliska principer som FNs deklaration om mänskliga rättigheter, det är värdefullt också för att inte bara utgå från ett västeuropeiskt perspektiv. I detta arbetssätt utgår man ifrån att det finns regler som är fasta. Problemet med att bara använda den utgångspunkten är att elever kan ”lära sig” vad som anses demokratiskt och riktigt men det

³⁶ Ibid.

³⁷ www.skolverket.se

³⁸ Löfstedt, M. (2011). *Religionsdidaktik – mångfald, livsfrågor och etik i skolan*. s. 114.

³⁹ Olivestam, C, E. s. 44

betyder inte att man har utvecklat empati och ett demokratiskt förankrat förhållningssätt. Den universaletiska utgångspunkten bör därför kombineras med ett diskursetiskt arbetssätt. Det innebär att sedan koppla dessa universella värden till närhet och erfarenhet och elevernas verklighet. Att öva på att diskutera och komma fram till gemensamma lösningar som inte bara gynnar några få eller försvarar några få specifika värden. Utmaningen är att omvandla en teoretisk värdegrund till en reell och praktisk sådan och det låter sig inte göras utan närhetsperspektivet⁴⁰

Graden av lärande tenderar att hänga samman med graden av elevaktivitet, att utnyttja handledarrollen att vara mera samtalsledare än föreläsare och vägleda eleverna till kunskap är viktigt i lärandeprocessen. Lärandet är en aktiv verksamhet som utgår från eleven och genom att ta hjälp av de didaktiska verktygen som *initiativ, iakttagelse, fråga, experiment, jämförelse* och slutligen *reflektion* kan eleverna stimuleras till djupare förståelse och att kunskaper och värden internaliseras. Även här utgår man från det av erfarenhet kända, det uppenbara och det nära för att upptäcka vidare gärna i autentiska miljöer genom att upptäcka, fråga och pröva.

Resultat ska sedan jämföras, diskuteras och reflekteras över tillsammans för att förhoppningsvis resultera i ny kunskap och nya reflektioner genom aktivitet och autenticitet.⁴¹ Något som ofta lyfts fram i utbildningsvetenskaplig forskning är just det deliberativa, prövande samtalet, som ett framgångsrikt sätt att träna eleverna i att diskutera olika ställningstaganden och förutfattade meningar. Det prövande samtalet är också ett sätt att träna eleverna till ett kritiskt förhållningssätt och arbetssättet gynnar därmed både demokratins ideal och skolans demokrati- och värdegrundsarbete.⁴²

2.4 Framgångsfaktorn i skolans uppdrag

Trots att skolans styrdokument och lagstiftning tydligt talar om att demokratiuppdraget ska integreras och genomsyra hela skolans verksamhet tenderar uppdraget att ändå genomföras som (tre) separata delar enligt den granskning skolinspektionen genomfört i grundskolan. En del är de teoretiska kunskaperna i demokrati och demokratiska värden, den andra delen är det

⁴⁰ Adler/Hermansson, M & Mattsson, C. (2008). *Ingen blir nazist över en natt*. s. 152ff.

⁴¹ Olivestam, C, E. s. 58ff.

⁴² Skolinspektionens sammanfattade rapport. 2012:9 s. 4.

främjande och förebyggande värdegrundsarbetet och den tredje delen är uppdraget att fostra demokratiska, aktiva samhällsmedborgare. Enligt samma granskning saknas fortfarande kunskaper i hur ett medvetet värdegrundsarbete skulle kunna genomsyra alla delarna. Hos samtliga av de granskade skolorna behöver eleverna få ett större inflytande och delaktighet i undervisningen. Det saknas utrymme för det så viktiga deliberativa samtalet med utgångspunkt i elevernas egen erfarenhet och verklighet. Det konstateras dock att det krävs mycket kunskap att öppna upp för prövande samtal där även obekväma åsikter kan komma fram. Här poängteras dock att skolan, d v s läraren aldrig får vara värdeneutral i samtal där intoleranta åsikter presenteras. Brister påtalas också hos lärarna när det gäller förmåga att själva upptäcka och problematisera genusmönster i klassrummet.⁴³

Tydligt framkommer också i rapporten att samsyn och helhetssyn på hur uppdraget ska genomföras saknas på de granskade skolorna och stora skillnader i hur och i vilken omfattning uppdraget utförs varierar därför mycket. Hur uppdraget genomförs beror i stor utsträckning på enskilda lärares kompetens, tolkningar och engagemang, fortfarande tenderar läraren lämnas ensam att tolka och utföra uppdraget. Skolverket fastslår att det är rektors och huvudmans ansvar att utveckla och förankra en gemensam hållning i demokratiuppdraget och dess genomförande. Något annat kan enligt skolinspektionen verka kontraproduktivt och motverka syftet genom enskilda lärares osäkerhet och subjektiva tolkningar.⁴⁴

Från regeringens sida prioriteras också arbetet med att motverka främlingsfientlighet och intolerans. Satsningar har gjorts sedan 2012 och ytterligare 20 miljoner är öronmärkta för arbetet för 2014-2017 och delar av de pengarna riktas särskilt till förebyggande insatser inom utbildningsområdet.⁴⁵

⁴³ Skolinspektionens sammanfattade rapport. 2012:9 s.2ff

⁴⁴ Ibid.s.5.

⁴⁵ www.regeringen.se

3. Metod

Denna uppsats bygger på kvalitativ metod och resultatet har uppnåtts genom intervjuer med fyra religionslärare i fyra skilda kommuner men med den gemensamma nämnaren att de alla är verksamma inom kommunal vuxenutbildning.

3.1 Kvalitativ metod och fenomenologisk hermeneutisk teori

Den kvalitativa intervjun har i detta fall en fenomenologisk hermeneutisk teoretisk utgångspunkt. Med ”fenomen” menas *det som visar sig* eller *det som framträder*⁴⁶ och fenomenologin blir därmed läran om det som visar sig eller framträder genom människors medvetande. Fenomenologin är alltså ute efter det som finns i andra människors medvetande, upplevelser och erfarenheter. Uppgiften som forskare blir därmed att på olika sätt söka ta del av just den personliga upplevelsen, erfarenheten eller medvetandet och att sedan försöka tolka, förstå och beskriva det utan att det formas av forskarens egna tankar och uppfattningar.⁴⁷ Kvalitativ intervju innebär att intervjufrågorna är öppna och utformade just för att få tillgång till respondentens medvetande och för att få en uppfattning om den personens specifika upplevelser och erfarenheter.⁴⁸

Den fenomenologiska tolkningsläran kallas i sin tur hermeneutik⁴⁹ Hermeneutiken användes ursprungligen som ett sätt att tolka bibeltexter, idag används den för att tolka olika typer av text även människors berättelser om olika erfarenheter och upplevelser. Fenomenologisk hermeneutik kan med fördel användas just för tolkning av exempelvis intervjuer i form av text. Det forskaren gör för att kunna tolka innehållet i intervjuer är att strukturera om den transkriberade texten för att hitta beröringspunkter, teman och underliggande innebörder.

En hermeneutiks textanalys sker i flera steg men tar sin utgångspunkt i texten som helhet. Forskaren övergår sedan till att analysera enskildheter eller delar av texten som för att sedan slutligen återgå till helheten för att förhoppningsvis kunna få syn på underliggande teman och

⁴⁶ Stensmo, S. (2002). *Vetenskapsteori och metod för lärare*. s. 106.

⁴⁷ Ibid. s. 106.

⁴⁸ Ibid. s. 119.

⁴⁹ Ibid. s. 110

på så sätt möjligen nå en fördjupad förståelse av textens betydelse eller budskap.⁵⁰ I hermeneutisk tolkning av text är forskarens förförståelse för ämnet relevant eller rent av nödvändig för att få syn på och nå ny kunskap och förståelse.⁵¹

I denna uppsats används därmed den kvalitativa intervjun som undersökningsmetod och den hermeneutiska fenomenologin som ett sätt att beskriva och tolka det personligt upplevda. De upplevelser och erfarenheter som sedan presenteras är och kan därför bara vara subjektiva och personliga. Resultatet kan därför inte mätas på så sätt att det sedan kan ha anspråk på att redovisa fakta och ingen upplevelse eller erfarenhet kan heller anses vara varken ”rätt eller fel”.⁵² Den validitet av resultatet som kan uppnås genom kvantitativa studier är alltså inte syftet eller möjligt på samma sätt genom en kvalitativ metod. Den kvalitativa intervjun är däremot en unik möjlighet att få tillgång till och beskriva den levda vardagsvärlden som den upplevs direkt.⁵³

Valet av metod beror alltså på vilket resultat man vill uppnå. I detta fall är syftet att förstå och spegla hur några enskilda lärare upplever sin vardag sett ur ett personligt perspektiv utifrån uppdraget att överföra och främja respekt för grundläggande mänskliga rättigheter och

demokratiska värden och att motverka intolerans och sist men inte minst också de didaktiska överväganden som det innebär i det dagliga arbetet som i det här fallet, för religionslärare.

3.2 Genomförande

Urvalet när det gäller respondenterna har inte på något sätt styrts av mig. Däremot har de tillfrågade skolorna valts ut av mig med hänsyn till geografisk närhet för att underlätta genomförandet. Utskick har gjorts där ämnet för min uppsats presenterats och religionslärare som varit intresserade har själva valt att delta. Intervjuerna har genomförts på respektive respondents arbetsplats och på en tid vald av dem själva, bortsett från i ett fall där intervjun genomfördes på min egen arbetsplats.

⁵⁰ Ibid. s 110 ff.

⁵¹ www.sbu.se .bilaga10:3

⁵² Ibid. s. 119.

⁵³ Kvale, S & Brinkman, S. (2009) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. s.44.

Intervjuerna bygger på i förväg formulerade öppna frågeställningar för att undvika att viktiga områden relaterade till syftet och frågeställningarna glöms bort eller inte täcks in. Ämnesområde och i grova drag formulerade frågeställningar skickades ut till respondenterna ungefär en vecka i förväg. Huruvida det är ett bra tillvägagångssätt eller inte kan diskuteras. Fördelar finns med att låta respondenterna svara spontant. Eventuellt blir svaren ärligare och inte så tillrättalagda eller ”korrekta”. I detta fall med ett ämne som är komplext och ett uppdrag som är så övergripande och därmed svårdefinierat bedömde jag det värdefullt om respondenterna hunnit fundera över ämnet och själva få syn på sin egen roll i det. En tidsgräns på en timma per intervju sattes också varför jag ansåg det viktigt att effektivisera intervjutillfället genom att låta frågorna till stor del vara kända sedan innan av respondenterna. Intervjuerna tog mera en form av samtal är ensidig utfrågning eftersom jag ansåg det värdefullt att kunna ställa följdfrågor eller be om förtydligande i fall då jag var osäker på om jag uppfattat innebörden av svaret på ett utifrån respondentens mening korrekt sätt. Exempel på sådana frågor är. – *Tolkar jag dig rätt nu om jag säger att...?* - *Hur menar du, kan du ge exempel?* Intervjuerna kan därmed beskrivas som semi-strukturerade till sin form⁵⁴ och genom att ställa dessa frågor av tolkande karaktär kan man hävda att tolkningen påbörjas redan under tiden intervjuerna pågår. Intervjuerna återfinns inspelade i sin helhet hos uppsatsförfattaren.

3.3 Transkribering och tolkning

Det finns ingen helt sann och objektiv framställning av ett innehåll som omvandlats från tal till skrift. Men vad varje forskare som använder sig av den kvalitativa intervjun som metod i sitt arbete ställs inför är frågan på vilket sätt en inspelad intervju bäst transkriberas för att passa dess syfte och vara meningen så trogen som möjligt. Ordagranna transkriberingar görs till exempel vid språklig analys men alla former av transkriptioner bör ses som konstruktioner.⁵⁵ Eftersom kvalitativa intervjuer har en ”ledigare och vidare form” både till innehåll och till genomförande är det fullt möjligt att i transkriberingen göra ett urval baserat

⁵⁴ Bryman, A. (2002) *Samhällsvetenskapliga metoder*.

⁵⁵ Kvale, S & Brinkman, s. 202f

på syfte och frågeställningar. Vid sammanställningen av kvalitativa resultat måste man ta en rad hänsyn som också jag har försökt att göra, som hänsyn till krav på anonymitet, med andra ord att i vissa fall ta bort information, försöka återge den ton och det förhållningssätt som präglat intervjun vilket innebär att inte ändra för mycket i talspråkliga och muntliga drag samtidigt som innehållet måste vara tydligt och försöka undvika missuppfattningar. Samtidigt är det också viktigt att respondenten själv ”känner igen” sina egna uttalanden och att de inte upplevs vara förvanskade.⁵⁶

Det innebär i detta fall att intervjuerna först är transkriberade i sin helhet med undantag för irrelevanta utvecklingar från ämnet, pauser, suckar och annat som inte är relevant för syftet eller frågeställningarna. Tolkningen och analysen av intervjuerna och senare texten görs i fem steg. Steg ett i analysen inleds sedan just med att läsa hela den transkriberade texten för att få en känsla av helheten.⁵⁷

Sedan kommer steg två i analysen, meningskoncentrering in som ett verktyg som gör intervjuanalysen mera lätthanterlig. Meningskoncentrering innebär att forskaren drar ihop intervjupersonens yttringar genom att formulera det mera kortfattat men där huvudinnebörden av det som sagts ändå bevaras. De görs till exempel genom att sammanfatta och sammanföra olika delar av intervjun så att innehållet blir begripligt i förhållande till syfte och frågeställningar.⁵⁸ Detta innebär i sin tur att jag tagit mig friheten att ta bort sådant som jag ser som ovidkommande för uppsatsens syfte och eftersom den kvalitativa intervjun har mera formen av ett samtal och frågor och svar går in i varandra så har jag också i vissa fall tagit mig friheten att strukturera svaren under de rubriker jag tolkat att de är menade och där de blir enklast att förstå genom att placeras i ett sammanhang med tydlig koppling till syfte och frågeställning. Respondenterna var medvetna om denna metod vid intervjutillfället. Intervjuerna redovisas i uppsatsen i en deskriptiv, förkortad form med hjälp av just meningskoncentrering.

⁵⁶ Kvale, S & Brinkmann, S. s.139 ff.

⁵⁷ Ibid. s. 221.

⁵⁸ Ibid.

Nästa steg i analysen är att utifrån meningskoncentreringen finna centrala teman.⁵⁹ Det görs genom att forskaren ställer frågor som - Vad menas? Vad är poängen i texten?⁶⁰

Steg fyra i analysen är sedan att återkoppla de teman forskaren finner till frågeställningarna och syftet med arbetet.

Sista steget i analysen är att genom hermeneutisk tolkning söka efter eventuella upplevelser eller uppfattningar i meningskoncentreringen och de centrala temana som inte är tydliga eller uppenbara i det direkt uttalade svaren och kontextualisera det gentemot, bakgrund, tidigare forskning, syfte och frågeställningar och på så sätt knyta ihop analysen och förhoppningsvis kan det leda till att nya insikter och ny kunskap skapas.⁶¹ Den hermeneutiska forskningen söker göra just det, finna sådant som eventuellt inte synliggörs genom det uppenbart erfarna eller upplevda.⁶² Hermeneutisk tolkning är en process där forskaren rör sig från att se på helheten till att titta på och försöka förstå de enskilda delarna för att slutligen försöka relatera delarna till helheten och på så sätt söka nå en djupare förståelse.⁶³ Syftet med fenomenologiska hermeneutiska undersökningar är att presentera respondenternas personliga medvetanden, uppfattningar och erfarenheter, syftet är alltså att fånga en subjektiv uppfattning och inte en objektiv. Inom hermeneutiken är utgångspunkten den att det är människors uppfattning om verkligheten som styr handlingar och synsätt och inte verkligheten i sig.⁶⁴ Dessutom är undersökningen genomförd av mig, tolkningen min och gjord utifrån min föreställningsvärld och färgad av min förförståelse för ämnet och i och med det ansluter jag mig personligen till hermeneutiken och poängterar därmed att resultatet naturligtvis måste förstås i förhållande till det.

⁵⁹ Ibid. s. 221 f

⁶⁰ Stensmo, C. s. 112.

⁶¹ Kvale, S & Brinkmann, S. s. 222.

⁶² Stensmo, C. s. 110.

⁶³ Kvale, S & Brinkmann, S. s. 226.

⁶⁴ Hartman, J. (2004) *Vetenskapligt tänkande från kunskapsteori till metodteori*. s. 106.

4. Resultat

Av sex tillfrågade skolor anmälde fyra religionslärare sitt intresse att bli intervjuade. Intervjuerna utgick från för respondenterna kända ämnesområden. Varje intervjutillfälle var förutbestämt att pågå i en timma, vilket jag också lyckats hålla. Vid sammanställningen av intervjuerna har jag använt mig av meningskoncentrering som ett verktyg att underlätta hanteringen och senare analysen av intervjusvaren.⁶⁵ Jag har förbehållit mig rätten att ta bort sådant som inte var relevant och också att redovisa svaren under de frågeställningar som bäst svarar mot innehållet i svaren.

Pedagog 1, jag kallar honom i fortsättningen *Arvid*, har jobbat med religion inom vuxenutbildningen i 5 år och 3 år på högstadiet tidigare. Gruppsammansättning beskrivs bestå av elever relativt jämnt fördelat mellan könen, i åldern 20 år och uppåt och övervägande antalet elever har svenskt ursprung.

Pedagog 2, jag kallar honom i fortsättningen *Bengt*, började jobba på ungdomsgymnasiet i Malmö på 1980-talet. Nu jobbar han på komvux sedan 10 år tillbaka. Gruppsammansättningen uppges vara varierande men med övervägande majoritet kvinnor. Fler och fler kommer direkt från ungdomsgymnasiet och har inte klarat av det där av olika anledningar. Han påtalar också att fler och fler elever med utländsk bakgrund kommer till utbildningen.

Pedagog 3, jag kallar honom i fortsättningen *Carl*, är från början grundskollärare men är nu gymnasielärare och har jobbat inom vuxenutbildningen i 5 år. Religion 1 har han inte direkt haft utan det är den gamla religionskursen (Religion A) mest och då var det en stor andel gymnasieungdomar blandat med vuxna elever.

Pedagog 4, jag kallar henne i fortsättningen *Daniella*, är från början folkhögskollärare men har jobbat med religion på komvux i 5 år. Grupperna uppges vara blandade både i ålder, kön och bakgrund men övervägande andel är yngre kvinnor. Övervägande del av eleverna uppges

⁶⁵ Kvale, S & Brinkmann, S. s 221.

ha svensk bakgrund men gruppen består alltid av någon eller några med annan ursprunglig härkomst också.

4.1 Definition av begreppet intolerans

Arvid definierar begreppet intolerans som följer:

- att man inte respekterar andra och andras åsikter, att man inte förstår eller vill förstå andra och andras sätt att uppfatta tillvaron.
- att man uttrycker sig på ett nedsättande sätt om andra personer och deras åsikter och uppfattningar eller att man visar det genom att ignorera andras åsikter. (och att man på så sätt kränker personerna)
- att man har uppfattningen om att min åsikt är den rätta och den som gäller.

Bengt inleder med att definiera begreppet som motsatsen till tolerans och definierar sedan begreppet intolerans som följer;

- att man inte tillåter andra människor att vara annorlunda eller avvikande, det kan vara alltifrån ren rasism till hur personer pratar eller klär sig. Man kan se små exempel på det dagligen. Det kan vara mindre exempel som när en person ska prata inför gruppen och man skrattar åt honom/henne. Då respekterar man inte den personen. Sådant kan man som lärare inte acceptera i klassrummet, det är också intolerans.

Carl påpekar också att det är motsatsen till tolerans, och att det i sin tur innebär att kunna acceptera andra för det de är. Intolerans är enligt Carl;

- att man inte har förmågan eller viljan att acceptera andra människor.
- att det också handlar mycket om okunskap och att det bottnar i någon form av osäkerhet.

Han poängterar också att intolerans är något negativt. *Det handlar om hur man uttrycker sig och generaliserar om saker.*

Daniella beskriver intolerans som att inte acceptera olikheter när det gäller till exempel etnicitet, religion och sexuell läggning.

Det är också att värdera dessa olikheter ojämlikt. Inte se alla som lika mycket värda och anse sig ha rätt att uttrycka det på ett nedsättande sätt. Det behöver inte alltid vara medvetet, det kan också handla om okunskap.

Centralt tema:

Intolerans som en oförmåga eller ovilja att förstå och acceptera olikheter.

4.2. Typer av intolerans

Arvid uttrycker sig som att *det är väldigt lugnt på den fronten*. Det som han oftast stöter på är intoleranta uppfattningar mellan uttalat ateister och troende, mellan troende och icke troende, att man som ateist inte har någon förståelse för de som är troende. Han upplever mera den typen av intolerans än mellan olika religiösa grupper eller uppfattningar. Mellan olika religiösa säger han sig ha stött på intolerans när man till exempel pratar om Israel-Palestinafrågan. Där kan det *Arvid* vara svårt därför att man har varsin totalt olik historieskrivning. Intolerans gentemot muslimer påtalar han också att det säkert finns men att det inte är något som han har sett eller hört. Inte heller gentemot homosexuella, där säger han att det nog i och för sig hänt men att han inte minns något konkret.

Bengt kan inte nämna någon specifik händelse. *det är inte kristallklart* Det är ofta sådant som anas mellan raderna. Han påtalar att man som lärare måste vara väldigt observant och lyssna på vad eleverna säger och hur de säger det och fundera över vad som kan finnas bakom ett uttalande. Ganska snabbt läser man av en grupp och ser hur de tänker, det är ett ständigt arbete menar han. Han påtalar också att det förmodligen är tydligare om man jobbar på ungdomsgymnasiet men samtidigt tycker han att ungdomar många gånger är öppnare och mera toleranta när det gäller till exempel hbt-frågor. Han upplever det som att vuxna kan vara mycket mera intoleranta mot homosexuella till exempel. Personligen säger han sig ha svårare att själv vara lika tolerant mot avvikande åsikter hos vuxna elever. *Man tycker att de ska veta bättre*. Men han upplever också att det ibland är svårt att gå på vuxna elever. Det de har haft problem med och fortfarande har till och från är mellan invandrargruppernas vuxna och ibland också mellan grupper av svenska elever och invandrarungdomar enligt *Bengt*. Han säger att de ibland fått göra speciallösningar för kvinnor inom den gruppen som vill studera men inte har stöd för det hemifrån till exempel. Men det är inte problem specifikt inom religionsämnet i klassrummet utan på skolan generellt.

Carl säger att det förekommer rasistiska uttryck från både svenskar och invandrare eller nya svenskar och att det generellt visas mycket liten förståelse för andra kulturer. Det är något han säger sig möta ofta. Där han är verksam har de en stor grupp invandrare och en stor grupp intoleranta så det blir ofta kommentarer, det har blivit en jargong som används av både svenskar och invandrare. *Orten jag jobbar på är en gammal bruksort och det märks. De svenska elever som kommer från den miljön kan ibland vara lite intoleranta.* Men han säger att det ofta är otydligt vad intoleransen egentligen är uttryck för om man ser på eleverna. De intoleranta eleverna blandar ihop kultur och religion och också genus. Intoleransen är mera en allmän åsikt om ”de andra.” Carl är också av den uppfattningen att det kan finnas ganska stor ”dold” intolerans hos vuxna och att den förmodligen spelas ut mera bland ungdomar.

Daniella tror att det förekommer en hel del intoleranta uttryck men att det bara är en liten del som man som lärare tydligt märker. Hon tror också att vuxna kanske är lite försiktigare hur de uttrycker sig, de kanske har en åsikt men de vet vad som är politiskt korrekt och inte att säga. Daniella upplever att icke religiösa kan ha en nedsättande syn på religiösa. – *Hur kan de tro på det där, så där resonerade vi i Sverige också för 100 år sedan, som ett sätt att tala om att vi har kommit lite längre.* Men hon är osäker på om det kan betraktas som intolerans eller inte. Det konkreta som hon säger sig ha mött är till exempel från elever från länder (diktaturer) med annorlunda syn på mänskliga rättigheter som till exempel anser att det är rätt att straffa homosexuella. Det har hon upplevt ganska livliga diskussioner om, liksom om kvinnosyn. Hon säger sig också ha också mött uttryck för islamofoba- och invandrarfientliga idéer och det är ju alla klara uttryck för intolerans.

Det finns enligt Daniella ett stereotypt förhållningssätt till invandrare som är vanligt till exempel:

att de faktiskt får anpassa sig, att det är lätt att komma till Sverige och att alla lever på bidrag, att islam är farligt, att alla muslimer är fundamentalister och förtrycker sina kvinnor.

Det tror hon ofta beror på fördomar och okunskap.

Centralt tema:

- Ateister gentemot troende.
- **Invandrargrupper emellan. Mellan invandrargrupper och svenska grupper.**
- **Gentemot muslimer.**

- **Gentemot homosexuella.**
- **Gentemot kvinnor.**

Troligtvis en stor dold intolerans bland vuxna.

Stort ansvar som pedagog.

En otydlighet vad intoleransen egentligen står för, mycket manifesteras som en allmän åsikt om "de andra".

4.3. Strategier inom religionsämnet för att motverka intolerans

Det handlar enligt *Arvid* mycket om tydlighet och förhållningssätt. Han har inga konkreta tips eller metoder men i början av en kurs brukar han gå igenom vissa förhållningssätt som förväntas respekteras i klassrummet, till exempel:

att man får ha vilken religiös uppfattning man vill, att man får ha vilken sexuell läggning man vill och ingen har rätt att säga att det ena eller det andra är fel.

Förhoppningen är enligt Arvid att underbygga ett klimat där eleverna vågar vara sig själva och säga vad de tycker men med respekt. Det påtalas som en grund i undervisningssituationer.

Arvid säger också att respekt och tolerans finns med hela tiden när lektioner planeras och undervisningen genomförs till exempel genom att medvetandegöra att man kan ha olika uppfattningar. Det handlar enligt honom om att medvetet utmana fördomar genom att visa på andra perspektiv, andra bilder, att motverka generaliseringar (stereotypa bilder) av grupper eller religiösa uttryck, att visa på religioners mångfald och olika uttryck. En vanlig förekommande fördom är enligt Arvid till exempel att alla kvinnor inom islam är förtryckta. Han tror att det är en skillnad hur mycket av detta man möter i jobbet om man jobbar inom vuxenutbildningen jämfört med i grundskolan. När han jobbade på högstadiet var det mera av fostran och att det fanns en rädsla för både islam och homosexualitet.

Bengt säger att man måste jobba mot/med intolerans på olika nivåer, att det handlar om att skapa förståelse för varandra genom att utmana värderingar. Han berättar att han alltid börjar religionskursen med att historiskt och samhälleligt plan visa på exempel på intolerans och tolerans mellan religionerna, genom att ge en bakgrund, sammanhang och exempel. Till exempel hur islam historiskt har varit toleranta mot andra religioner när de har haft makten till skillnad från hur det framställs idag. Han säger sig alltid utgå från individen och den egna berättelsen. Längre in i kursen brukar han övergå till att prata med gruppen och varje elev, hen går igenom *ett batteri av frågor* som utgår från dem själva. De får definiera var de själva står på en skala när det gäller religion till exempel. De diskuterar traditioner och han ber dem också tänka på sin egen bakgrund. Alla har enligt Bengt någon form av egen berättelse när det kommer till religion och tradition och det är utgångspunkten för undervisningen. Han påtalar vikten av att både höra sig själv berätta men också lyssna på andras berättelser, det är viktigt och skapar en förståelse. Bengt säger sig medvetet använda sig av mångfalden och erfarenheterna i gruppen, då får eleverna många perspektiv och det blir bättre om de berättar än om läraren gör det. Ofta blir det enligt honom automatiskt diskussioner om vad som är rätt och fel och då kommer toleransen in också där. *Det är nog det som är min metod, läraren blir mera en handledare. Jag går aldrig in i klassrummet och säger att nu ska vi diskutera tolerans, det tror jag inte på.*

Enligt **Carl** är arbetet mot intolerans något man som lärare bedriver och måste hantera hela tiden. Men att det också beror också på hur man arbetar, hur man ställer frågor. Han säger sig ofta ställa lite obekväma frågor, då märks de här tendenserna. Han säger också att han inte ifrågasätter så mycket utan istället ber eleverna att reflektera mycket. Då kommer ofta missuppfattningar och fördomar fram. Inom religionsämnet menar han att det handlar om kunskap, kunskap och kunskap. Och att man som lärare inte får vara rädd för att ta upp och diskutera de intoleranta frågorna, att ställa sig frågan vad intoleranta uttryck och uppfattningar grundar sig på. Han upplever att det ofta är lite svårt med de som är starkt troende, för dem är det så viktigt hur allt framställs. Men han tycker det är viktigt att man kan ta och ge, att som lärare utmana uppfattningar, eleverna får tåla religionskritik och ironi, det är ett sätt att få reaktioner som man sedan kan prata om menar han. Han menar också att det är viktigt att göra eleverna själva uppmärksamma på de fördomar de har och titta på var de kommer ifrån. Sen vad resultatet blir är ju olika, ibland ändras uppfattningar ibland inte säger han. Han säger sig

inte ha någon speciell metod eller *program* för arbetet mot intolerans. Men han börjar aldrig en lektion med att säga att – nu ska vi prata om tolerans. *Man arbetar med det hela tiden. Man vill hela tiden få elever att tänka och utvecklas så man får fånga det som sker.*

Daniella påtalar vikten av ett öppet och tillåtande förhållningssätt för att man ska få syn på och kunna ta upp om det finns intoleranta idéer i en grupp eller hos enskilda men säger samtidigt att det inte är lätt. Hon säger att det viktigaste är att inte undvika de brännande frågorna och att det ibland vara okej att till och med provocera fram diskussioner, konsten är att låta diskussionerna komma men samtidigt hjälpa eleverna uttrycka sig respektfullt även om man inte alltid enas, säger hon. Hon är av den uppfattningen att eleverna lär sig mera om de får diskutera och pröva sina åsikter mot andras än läraren ska tala om *hur det är*. Hon säger att det är viktigt att möta det som eleverna själva upplever när det gäller religion, alltså att utgå från deras uppfattningar (fördomar ibland) eller erfarenheter eller det de möter och prata om det. Det anser hon är viktigare än att hinna med alla högtider till exempel. Hon säger sig också försöka att fokusera på de likheter som finns mellan religionerna. *Vi människor ställer samma frågor, har liknande svar och vill ha ut ungefär samma saker av livet oavsett kultur, etnicitet, religion.* Hon säger sig också alltid försöka använda sig av de personer som finns i klassrummet, det är enligt henne lättare att uttrycka sig nedsättande om *de andra* om de är anonyma personer. När man tar del av personliga berättelser växer en förståelse fram som man inte kan ”läsa” sig till menar hon. Daniella menar att det också är viktigt att ibland våga gå utanför ämnet om det är något som kommer upp och om det finns uppenbara kunskapsluckor för att sedan komma vidare med det man egentligen ska prata om. Enligt Daniella handlar lärarjobbet inte bara om att följa ämnesplanen, det handlar också om att fånga upp det som finns här och nu hos individer. Hon menar att lärande handlar om att skaffa sig perspektiv och sammanhang och att utveckla sitt sätt att tänka och resonera också. Det finns enligt henne ingen speciell metod eller lista man prickar av, utan som lärare jobbar hela tiden med detta. *Det är en av mina viktigaste arbetsuppgifter att utbilda medvetna, toleranta och nyfikna samhällsmedborgare. Det är en ständig utmaning.*

Centralt tema:

Integrerat och genomsyrande arbetssätt.

Långsiktighet.

Stort ansvar som pedagog.

Kunskap, samband, reflektion, prövande diskussion och berättande för att lära

Utgå från eleverna

4.4. Bemöta, hantera konkreta situationer

Huvudstrategin är enligt *Arvid* att ta tag i situationen direkt om det dyker upp något, då får man lägga annan planering åt sidan. Enligt honom är gränsen nådd när någon person i klassrummet uppenbart känner sig kränkt. Om personen känner sig kränkt är han eller hon också kränkt menar han och hänvisar till skollagen. Han säger att det kan vara svårare med vuxna, att det blir mera personligt. Med ungdomar kan det enligt Arvid vara så att man är omedveten om hur det man säger kan uppfattas.

Bengt menar att man måste ingripa när man märker att elever blir upprörda, ledsna eller berörda på fel sätt. Det kan enligt honom innebära att man helt enkelt får avbryta diskussioner om man inte kommer vidare. Det säger han sig ha gjort framförallt när det uppkommit rena (enligt Bengt) *avartsuppfattningar* om invandring och invandrare och när han märkt att andra blir ledsna. Kan personen inte lägga ner så kan konsekvensen för eleven vara att helt enkelt lämna klassrummet menar han. I de fallen menar han också att det är viktigt att följa upp vad som hände i klassrummet och prata om hur det man säger kan uppfattas. Eleverna måste enligt Bengt ta ansvar för hur de levererar sina åsikter.

Han säger sig inte ha några egentliga gränser när det gäller vad man får eller inte får säga, eller vilka tankar, idéer och värderingar man får ha. Däremot säger han sig ha gränser för på vilket sätt man säger det till en person. Personliga angrepp är enligt honom inte okej då måste läraren ingripa direkt. Han anser också att det är skillnad mellan att ge uttryck för intolerans och att ge sig på personer, då är det kränkning. Han tycker vidare att det kan vara knepigt att tillrättavisa någon utan att i sin tur kränka eller gå på den personen.

Det är svårt med gränsen mellan sak och person. Det finns ingen tydlig gräns från början man i klassrumssituationen. Man måste läsa av. Ibland är det gruppen som avgör gränsen och gränserna är olika från grupp till grupp. Lyhördhet är en av de viktigaste läraregenskaperna.

Carl menar att mycket av arbetet styrs av vad som sker i stunden. Det är enligt honom viktigt att ha en erfarenhetsbas att använda sig av i situationer som uppstår. Det finns enligt honom heller inga färdiga lösningar som man kan plocka fram men det är viktigt att alltid följa upp det som händer i klassrummet. Han säger sig alltid ta upp diskussionerna när de uppstår. Diskussionen är enligt honom ett verktyg att bemöta det som uppstår.

Daniella menar att det är viktigt att inte låta intolerans eller intoleranta idéer passera utan att bemöta det, att ställa följdfrågor – hur menar du då? Varför tänker du så? Vad leder det till om man resonerar så för samhället, för individer? Då tvingas eleverna att tänka efter. Det gäller enligt henne att agera i stunden. Det svåra menar hon är att ha koll på när andra i gruppen känner sig påhoppade.

Vi har alla olika gränser för vad vi tycker är okej att säga. Men för mig handlar de om att försvara allas lika värde och hjälpa eleverna att identifiera när värden eller människor kränks. Det gäller både inom och utanför ramarna för religion.

Enligt Daniella är det stunden som avgör hur man agerar och man använder sin erfarenhet, detta är inget man är bra på från början säger hon. Hon säger sig till och med ha kastat ut en elev en gång. Eleven uttryckte sig mycket nedsättande om homosexuella och att man i elevens hemland avrättade dem och att eleven tyckte det var bra. När Daniella ifrågasatte den synen och eleven stod på sig trots det blev hon tvungen att köra ut eleven för att få stopp. Hon talade med eleven enskilt efteråt om hur respektlöst uttalandet var och om att det inte är en accepterad syn på homosexuella i Sverige. Hon tror dock att elevens syn inte förändrades men att eleven i alla fall förstod hur kränkande andra kan uppfatta sådana uttalanden. *Om andra elever känner sig kränkta då måste jag agera. Om det går på tvärs med vår värdegrund måste jag också agera.* säger Daniella.

Centralt tema:

Viktigt att agera direkt. (speciellt när någon ger sig på någon annan på ett personligt sätt)

Följa upp, diskutera

Erfarenheten och stunden avgör hur man agerar. (Stort ansvar som pedagog)

4.5. Skolans övergripande arbete mot intolerans och främjande av demokrati.

Arvid menar att hur vuxenutbildningen och undervisningen är organiserad försvårar ett övergripande arbete. Det är enligt honom väldigt flexibelt och individuellt med distanser blandat med fysiska kurser, det är ont om tid, man läser kurserna komprimerat och man är som lärare ofta ensam i sitt ämne. Det finns enligt Arvid handlings- och åtgärdsplaner om en situation uppstår men det finns inget gemensamt eller övergripande sådant arbete på dennes arbetsplats, inte några temadagar eller schemabrytande aktiviteter eller något sådant. Det är enligt honom upp till varje enskild lärare. Han säger sig inte veta hur andra lärare på skolan gör men har en känsla av att det skulle kunna utvecklas mycket. Eventuellt tror han att de jobbar mera med det på sfi. *Jag tycker det funkar bra för min egen del i mitt arbete. Jag undervisar i samhällskunskap också och där finns ju de här frågorna med på ett naturligt sätt.*

Bengt menar att det arbetet har blivit mycket, mycket sämre, både kvantitativt och kvalitativt. Tidigare menar han att de var ett tätt sammansvetsat arbetslag som träffades mycket och arbetade medvetet med att överbrygga gränser. De arbetade ständigt med detta vilket man enligt honom måste man göra om det inte ska dö ut. Nu har de en annan organisation. Arbetslaget är splittrat, lärare kommer och går mellan ungdomsgymnasiet och komvux. Och ledningen tycker enligt honom att det är skönt att de inte längre är en stark arbetsgrupp. Nu jobbar de splittrat och ses bara för formella möten om praktiska saker så i princip existerar inte det arbetet. Idag är det enligt Bengt upp till varje enskild lärare hur man arbetar med dessa frågor. Det finns inget sådant gemensamt eller övergripande arbete. Inga temadagar eller gemensamma aktiviteter kring detta. Men han påtalar att han hela tiden försöker arbeta med detta i tanken när han har sina lektioner. Det handlar enligt honom också om bristen på tid och att det inte finns någon sammanhållen enhet på komvux för det. Han säger att det

beror på både ekonomiska och organisatoriska faktorer men också på att komvux från ledningens sida är en andrahandsfråga vilket han är starkt kritiskt till.

Carl menar att de har uppdraget inskrivet i sina policydokument att alla ska se och reagera när något intolerant sker eller uttrycks. De är noga med att det inte passerar. Om någon tycker det är svårt att göra det själv så tar man hjälp. De har ett antimobbingteam inom Lärcentrum

(gymnasiet och vuxenutbildningen tillsammans). Sfi är också med och där har det enligt honom funnits lite att ta i. Teamet som finns kan de använda som bollplank eller det har också hänt att de fått gå in och ha rena medlingssamtal. De försöker jobba medvetet och aktivt med detta arbete. De har också pedagogiska kaféer, det är enligt Carl också ett bra redskap i arbetet. Diskussion med kollegorna är viktigt menar han för att få stöd och hjälp.

Daniella säger att det övergripande arbetet just nu är *pinsamt dåligt* i alla fall om man tittar på det synliga konkreta arbetet. Men de har börjat ta tag i det på några lärares initiativ. De har sedan någon månad tillbaka en arbetsgrupp som jobbar med det, de har skrivit en ny värdegrund och en ny likabehandlingsplan som är tänkt att skolan sedan ska arbeta vidare med tillsammans med eleverna. Hur vet de inte riktigt ännu. Just nu är det bara ett papper utan förankring i verksamheten och det är upp till varje enskild lärare hur (om) man jobbar med de här frågorna menar hon. Hon säger sig bara ha insikt i hur de som är SO-lärare gör. Där har de några terminer också haft ämnesövergripande tema men inte nu längre det var svårt rent organisatoriskt.

Att de inte tagit tag i det här arbetet tidigare beror på en rad dåliga ursäkter som organisation, ekonomi och tid framförallt. Man också på ett ointresse och okunskap hos ledningen. På lärarnas initiativ har ledningen nu frigjort lite tid och ska ta tag i det. Det är superviktigt menar hon som också är en av initiativtagarna till att återuppta det övergripande arbetet. Alla som jobbar på skolan måste stå för en gemensam värdegrund som också praktiseras och gör eleverna delaktiga säger hon.

Centralt tema:

Komvux organisation försvårar

Kräver gemensamt, övergripande ansvar

Upp till varje lärare (ledningsansvar saknas)

4.6. Stöd och verktyg

Arvid påtalar att Skollagen, i detta fall komvuxförordningen, finns som reglerar arbetet. Där är det enligt honom tydligt uttryckt att man ska agera sen hur man ska göra, det finns inte tydligt uttryckt. Enligt honom så ska skolans värdegrund ligga till grund för allt det man sedan gör i sitt arbete. Han nämner den i början av varje kurs, hur andra gör har han ingen aning om.

Enligt Arvid är det kollegorna som är det viktigaste stödet, det är i kollegiet man kan diskutera om något dykt upp och hur man ska agera. Det är en viktig hjälp menar han. Där kan man alltid fråga någon, det är prestigelöst och de stöttar varandra i det arbetet på skolan.

Bengt menar att det bara är kollegorna som fungerar som ett stöd, det finns inget annat. Han menar då också att det självklart fungerar sämre nu när de inte har ett fungerande kollegialt samarbete eller en sammanhållen lärargrupp. De har skrivit värdegrundsdokument och hur de ska jobba men det är bara ett papper som ligger där. Bengt säger att han försöker nämna värdegrunden för eleverna men att han inte vet hur de olika lärarna på skolan gör. Förut var det levande och med i tankarna, diskussionerna och arbetet. Förr gjorde de många gemensamma grejer för att överbrygga men inte nu längre.

Den erfarenhet man har att hantera sådana här frågor menar **Carl** sig ha fått genom att diskutera med kollegor om till exempel elevsyn, kunskapssyn, lärarprofessionalitet och andra sådana värden. Det är det som gett bäst beredskap att hantera olika situationer och frågor som uppstår. Men det finns enligt honom också kollegor som inte har den inställningen så det är olika. Carl menar att man också kan ta hjälp av olika konfliktlösningsprogram. Det finns olika sådana som man kan använda sig av och det gör de på den aktuella skolan. Det program de arbetar efter använder mycket diskussionen som verktyg och kan ta hjälp där. Det handlar

också mycket om att kunna möta eleverna där de är men det handlar också om *känsla. Att skapa lust och motivation jobbar jag också medvetet med*, säger pedagogen.

De har också pedagogiska kaféer två gånger per termin, där träffas kollegorna och diskuterar pedagogik till exempel. Behovet styr vad de pratar om, det kan vara ett case eller hur man hanterar konflikter, eller om det kommit nya direktiv eller något från förvaltningen. Lärarna byts om att ha ansvaret.

De försöker alla på skolan stå upp för värdegrunden och policydokumentet, antimobbingteamet har tagit fram dokumentet och det används också aktivt. Varje läsår jobbar de med värdegrunden och likabehandlingsplanen med eleverna. Eleverna får jobba med den i grupper och diskutera och sedan sätta upp egna mål utifrån den som skolan sedan tillsammans ska prioritera att arbeta med under året. Det brukar vara en hel- eller halvdag. Lärarna sammanställer sedan vad eleverna diskuterat och sedan ansvarar lärarna för att det följs upp.

Carl anser dock inte att det finns någon nämnvärd hjälp att hämta i andra nationella styrdokument, kursplanerna är grunden för undervisningen men där kan man enligt honom inte hitta något direkt redskap. Ledningen däremot jobbar de nära med och de är delaktiga i värdegrundsarbetet vilket han anser vara värdefullt för uppdraget.

Daniella menar att det viktigaste stöd man har som lärare är kollegor och samtal med dem. Den egna erfarenheten och egna kompetensen är man som lärare ofta utelämnad till i den direkta klassrumssituationen säger hon. *Det finns ingen quick-fix tyvärr. Lärare är sorgligt utelämnade till sig själva om man inte har ett bra kollegialt samarbete och levande diskussioner kring detta på sin arbetsplats.* Hon är också kritisk till att frågan har så lite fokus både i vardagen, i det pedagogiska arbetet och på lärarutbildningen. Hon menar att hon troligen ändå har fått en större dos av det som har sin lärarutbildning ifrån folkhögskolläraryrket än vad till exempel gymnasielärare har. Enligt Daniella ligger hela ansvaret att fortbilda sig i det också på den enskilda läraren och det hamnar ofta i bakgrunden för mera påkallad fortbildning till exempel när det gäller nya styrdokument och

förordningar som hela tiden kommer. Men hon tror också att det finns stora skillnader mellan skolor.

Centralt tema:

Kollegorna viktigaste stödet

Likabehandlingsdokument, värdegrundsdokument är grunden – måste arbeta gemensamt och aktivt med det.

Klara direktiv *att* men inte HUR. M a o inga klara ”verktyg”

Viktigt med diskussion på skolan (fortbildning)

4.7. Fostransansvaret gentemot vuxna elever

Arvid menar att skolan, det vill säga lärare och rektor, alltid har ett ansvar att agera mot intoleranta uttryck om det skulle förekomma. Demokrati är en kunskap som man måste lära sig. Man måste kunna koppla ihop rättigheter och skyldigheter menar pedagogen. Skolan har ett ansvar att ta upp de här delarna, att tydliggöra. Det kan enligt honom vara svårt, eleverna har så olika bakgrund och erfarenhet men många har också kort utbildningsbakgrund och då behöver de lära sig de här sakerna. Demokrati är ett förhållningssätt.

Han menar att om man upptäcker att en elev har odemokratiska idéer så har man mycket mindre tid inom vuxenutbildningen att ta tag i det. Ofta upplever han att man får ta en enskild diskussion. Enligt honom visar inte alla heller sina åsikter de kan vara blyga, ovana att uttrycka sig eller så inser man att detta inte är rätt forum för den typen av åsikter eller värderingar *man håller sig på mattan*. Fostransarbetet är mycket mindre än exempelvis på högstadiet tycker Arvid.

Enligt **Bengt** har fostransansvaret blivit mera aktuellt igen. Idag har de ungdomar i 20-årsåldern som är långt ifrån vuxna, det har blivit en större grupp, en del är ganska stökiga när de kommer med mobiltelefoner och en viss attityd. Man har fått bli mer av en ungdomslärare än en vuxenlärare och det har blivit mera av att sätta gränser menar han.

Carl anser att skolan och skolans arbete är en mycket viktig plats när det gäller att socialisera

människor, att göra människor till sociala samhällsmedborgare. Det spelar ingen roll om det är ungdomar eller vuxna tycker han, sedan har eleverna också ett större egenansvar som vuxna. Det är enligt honom lättare till exempel på grundskolan att tillrättavisa elever kring vad man får göra och inte göra till exempel. Med vuxna elever handlar det mera om att få dem att fundera över sitt beteende och vad det får för konsekvenser eller hur det uppfattas. Sedan om det blir en förändring eller inte men hann menar att man kan i alla fall markera och man har ju gränser i sitt klassrum som de måste förhålla sig till i alla fall säger Carl.

Daniella menar att skolan självklart har och alltid har haft ett fostransansvar men att det har funnits skillnader i vad som menas med god fostran. Det är öppnare nu menar hon, förr skulle eleverna fostras till kristna värden till exempel, idag handlar det mera om tolerans, utveckling, kritiskt tänkande, entreprenörskap. Men fostran är kanske ett lite konstigt ord när man pratar om vuxna tycker hon. *Jag tror det står någonstans att man ska uppmuntra till goda och aktiva samhällsmedborgare.* säger Daniella.

Centralt tema:

Skolan har ett stort och viktigt ansvar.

Vuxna svårare att ”fostra”

4.8 Lösningar för att underlätta uppdraget

Arvid anser att det skulle vara en vinst för alla på arbetsplatsen om man kunde praktisera ett tydligare gemensamt förhållningssätt på skolan. Det finns egentligen bara uttryckt i olika texter. (värdegrund och infoblad) Han anser att skulle vara bra om det framgick mera konkret att hela skolan står bakom detta. Annars kan han inte komma på något konkret som skulle underlätta uppdraget.

Bengt anser att ett fungerande kollegie utan tvekan är grunden till jobbet.

Det finns bara dem. Styrdokumentet och så de finns ju och dem håller man sig till men de förändras. De hjälper ju en inte i det dagliga arbetet.

Carl säger sig inte ha funderat så mycket på det för han ser det som en så naturlig del av

jobbet som lärare. Han tycker det är skönt att ha den här kompassgruppen (som antimobbingteamet är en del av) Den har de alltid att bolla med och söka stöd hos. De har en tydlig och känd värdegrund som gäller alla och det anser han är viktigt och i den har de också ett tydligt tillvägagångssätt att följa om det uppstår en situation som de måste gå vidare med. Det är oftare på gymnasiet man måste agera som kollegie enligt Carl, det händer inte ofta med vuxna elever, där löser det sig ofta i klassrummet menar han.

Daniella hävdar bestämt att det måste tas med som en del i lärarutbildningen. Hon menar att det som också är knepigt är att många lärare inte själva är toleranta eller står för icke-demokratiska värden. Hon tror att det är svårt att komma till rätta med det om man inte tar upp det redan i utbildningen. Men för de som jobbar så anser hon att det måste mera uttalat bli ett krav att redovisa att man jobbar aktivt med det på något sätt. Hon menar att styrdokument påtalar att man ska arbeta med detta men man får ingen hjälp med hur. Skolledningen måste stödja arbetet genom att ge tid för kompetensutveckling, kollegialt samarbete och planering. Rent konkret hoppas hon att de kommer igång med arbetet på skolan men att det är helt beroende av drivande och kompetenta personer i den egna arbetsgruppen anser hon.

Centralt tema:

Kollegiet och samarbetet emellan är avgörande

Gemensamt, övergripande arbete (stöd och tid från ledningen)

Tydligt, känt, praktiskt förankrat är viktigt

Kompetens

4.9. Sammanfattande rekommendation

Arvid:

Det gäller att skapa en atmosfär där det framgår att tolerans och respekt är grundläggande, och att hela tiden utmana fördomar.

Bengt:

Det handlar om att ha sunt förnuft och en bra, sund relation till eleverna. Det är min grundregel. Att fånga upp varje individ och skapa en bra miljö. Det är verkligheten och eleverna som ska styra verksamheten inte skolledningen, de är inte pedagoger. Jag har aldrig sett detta arbete som

ett problem egentligen, men man måste ha kollegor som bollplank. Det handlar ju om förhållningssätt och det är inget man lär sig på lärarhögskolan.

Carl:

Det handlar mycket om bemötande, att vara säker på sig själv och på vad man själv har för värderingar. Det handlar också om att skapa en lust hos eleverna att lära sig saker, att få syn på fördomar och vara beredd att diskutera med dem. Det måste vara roligt, religion kan vara väldigt roligt.

Daniella:

Det gäller att påminna sig själv hela tiden om uppdraget och att spegla allt man gör i det. Att skaffa sig kompetens att bemöta intoleranta uttryck. Att lära sig göra det på ett utvecklande och inte fördömande sätt, det är det svåraste. Jag tycker det är viktigt med relationer för att förebygga intolerans. På komvux kan det ibland vara svårt att skapa relationer eftersom grupperna är så rörliga med flexibla grupper och kort tidsperspektiv.

Centralt tema:

Kompetens att bemöta intolerans

Kollegor

Goda relationer

Bemötande

5. Diskussion

I detta kapitel redovisar jag de **centrala teman som jag funnit i respondenternas svar och som jag finner relevanta och intressanta utifrån syftet och mina frågeställningar**. Det som redovisas och diskuteras är de fyra respondenternas resonemang kring specifika upplevelser och erfarenheter utifrån mina frågeställningar och centrala teman för uppsatsen. För att förtydliga vem av de fyra respondenterna jag refererar till kommer jag att markera det med deras respektive pseudonym på följande sätt (A) = Arvid, och så vidare. Resultaten diskuteras i deskriptiv form kategoriserade utifrån de centrala teman som identifierats och presenteras under följande rubriker:

- Dold intolerans och generell intolerans
- Diskussion och integrerat arbetssätt, strategier för att motverka intolerans
- Pedagogansvar att agera
- Skolans roll i det övergripande arbetet är viktig
- Kollegorna är det viktigaste stödet

5.1 Dold intolerans och generell intolerans

På frågan om vilka typer av intolerans de intervjuade pedagogerna möter i sin vardag finns både gemensamma nämnare men också skillnader. Men alla tillfrågade har exempel på intoleranta uttryck de mött under sin undervisning. Två av respondenterna (C, D) tror att det kan vara svårare att upptäcka intolerans bland vuxna elever, att det kan finnas en stor ”dold” intolerans. En av respondenterna (C) förklarar det med att *ungdomar kanske spelar ut intoleransen mera*, en av respondenterna (D) menar att vuxna vet vad som är korrekt att säga och inte och är försiktigare i hur de uttrycker sig. Gemensamt för alla fyra respondenterna är uppfattningen att intolerans manifesteras som att *inte acceptera olikhet*, något som också ringas in som en gemensam faktor i tidigare undersökningar som genomförts på gymnasiet.⁶⁶

Andra faktorer som redovisas i nämnda undersökning är *brist på empati* och *okunskap* vilket också framkommit i denna undersökning. Exempel på det är uttalanden om invandrare som att *de får skylla sig själva* och *det är lätt att komma till Sverige* (D) Tre av respondenterna (C, D) nämner okunskap som en trolig faktor för intoleranta uttryck. *Det behöver inte alltid vara medvetet, det kan också handla om okunskap.*(D)

Grupper som intolerans uttrycks gentemot är enligt respondenterna:

- Religion (Ateister gentemot troende)
- Främlingsfientlighet
- Muslimer (islamofobi)
- Homosexuella (homofobi)
- Kön (kvinnor)

⁶⁶ Dahlquist & Tellbom (2010) *Intoleransen får inte gå därifrån utan att bli ifrågasatt*. s. 23

Ett exempel på intolerans som nämns av två av respondenterna (A, D) gäller intolerans mellan ateister och troende, att starkt uttalat ateister inte visar förståelse för troende. En av respondenterna (A) menar att det är vanligare förekommande än mellan personer med olika religiös tillhörighet, ett resultat som inte specifikt redovisats i tidigare forskning.

En annan av respondenterna (C) menar att det ofta är otydligt vilken typ av intolerans det handlar om, det är mera en allmän åsikt om *de andra*. Detta är resultat som också framkommit i studier på högskolan och gymnasiet. Där konstateras att intolerans sällan riktas mot en eller några få specifika grupper utan att det snarare uttrycks som en generell intolerans riktad mot många olika grupper.⁶⁷ Respondenten säger sig ofta stöta på rasistiska uttryck, både från svenskar gentemot invandrare men också tvärtom. På arbetsplatsen som refereras till finns en stor grupp intoleranta och också en stor grupp invandrare. Utifrån min tolkning tangerar det respondenten talar om möjligen mera definitionen främlingsfientlighet (än rasism) som förklaras som föreställningar om ”andra” som annorlunda är ”vi” och därmed visas också ovilja mot vanor och beteenden som skiljer sig från ”den egna gruppens”.⁶⁸

Något som också nämns av en av respondenterna (D) är intolerans framförallt från vuxna invandrarelever gentemot homosexuella, bland annat att det är rätt att de straffas på olika sätt för sin homosexualitet. En nedsättande syn på kvinnor förekommer också från samma grupp. Dessutom talar respondenten också om främlingsfientlighet och islamofoba uttalanden som ett förekommande uttryck för intolerans. Homosexuella och invandrare är grupper som identifieras som utsatta för intolerans också i undersökningar genomförda i grund- och gymnasieskolan.⁶⁹ Tidigare forskningsresultat visar också att de som uttrycker intolerans ofta gör det generellt och inte bara mot en eller några få grupper.⁷⁰ Två av respondenterna (C, D) nämner också att okunskap kan vara en faktor bakom det som uppfattas som intolerans. En uppfattning som delas av lärare i tidigare forskning på grund- och gymnasieskolan.⁷¹

Utifrån de fyra respondenternas svar är min tolkning att intolerans är något som upplevts och upplevs av dem alla men att det inte alltid är tydligt vad intoleransen grundar sig i eller vilka

⁶⁷ Dahlquist & Tellbom (2010) *Intoleransen får inte gå därifrån utan att bli ifrågasatt*. s 24

⁶⁸ www.levandehistoria.se

⁶⁹ *Intolerans – Antisemitiska, homofobiska, islamofobiska och invandringsfientliga tendenser bland unga*. BRÅ.

⁷⁰ *Den mångtydiga intoleransen – en studie av gymnasieungdomars attityder*. (2010) . s. 8f.

⁷¹ Dahlquist & Tellbom (2010) *Intoleransen får inte gå därifrån utan att bli ifrågasatt*. s. 23f

grupper den riktar sig mot. Dock nämns frekvent intolerans i form av främlingsfientlighet, intolerans mellan icke religiösa och religiösa nämns också av flera. Min tolkning är också att det generellt inte ses som ett stort problem av respondenterna men att det också kan bero på att det hos vuxna eventuellt förekommer en större ”dold” intolerans bland vuxna elever än vad som kanske manifesteras bland ungdomar.

Enligt min tolkning är den dolda intoleransen ett bekymmer som är svårt att komma åt i kombination med hur vuxenutbildningen är utformad med komprimerade kurser, kortare tid, distans, svårare med långsiktighet i arbetet och därmed också med att skapa goda (trygga, förtroendefulla) relationer på kort tid. Detta är enligt tidigare forskning komponenter som krävs för att lyckas i arbetet mot intolerans.⁷²

5.2 Diskussion och integrerat arbetssätt, strategier för att motverka intolerans

Alla fyra respondenterna understryker att arbetet med att motverka intolerans är något som man bedriver hela tiden integrerat i undervisningen och något man har med sig medvetet i sin planering. Det fungerar inte att ha det som en separat del. (A) Det vittnar om en erfarenhet som inte överrensstämmer med tidigare forskning på grundskolan som skolverket presenterat. Där kritiserar skolorna för att fortfarande trots direktiv genomföra demokratiuppdraget som tre separata delar.⁷³

Gemensamt för de fyra respondenterna är också att de poängterar att det handlar om att medvetet motverka fördomar och stereotyper värderingar till exempel genom att visa på andra perspektiv och exempel (A) eller genom att ge historisk och samhällsrelaterad kunskapsbakgrund och sammanhang (B). Det är viktigt att de får syn på sina fördomar och för att se var de kommer ifrån för att sedan eventuellt kunna omvärdera dem (C). *Det handlar om kunskap, kunskap, kunskap.* (C)

⁷² Ibid. s. 27

⁷³ Skolinspektionens sammanfattade rapport. 2012:9 s. 2ff.

Tre av respondenterna uppehåller sig också kring diskussionen som ett redskap eller en strategi för att nå större förståelse. Två av respondenterna påtalar att det är viktigt att inte undvika de intoleranta eller – ”brännande frågorna” (C, D). Det är lärarens roll att fungera som en handledare och låta eleverna diskutera och pröva sina åsikter (B, D). Diskussionen uttrycks också av andra lärare i tidigare forskning vara det allra viktigaste redskapet, strategin för att bemöta intoleranta yttringar.⁷⁴ Det är också viktigt att utgå från eleverna, att använda sig av deras personliga berättelser och den mångfald som ofta finns i klassrummet är ett bra sätt. (B, D) *Att höra sig själv och andra berätta skapar en förståelse.* (B). Metoden eller strategin att utgå från det redan kända och låta eleverna diskutera och reflektera bidrar till aktivitet och autenticitet, enligt tidigare forskning två viktiga faktorer för lärande.⁷⁵

I denna fråga lämnar respondenterna mycket samstämmiga svar. Dessa överrensstämmer också väl med hur man uttrycker uppdraget i Läroplanen för gymnasieskolan och vuxenutbildningen, *alla former av och uttryck för intolerans måste bemötas med kunskap, diskussion och aktiva insatser.*⁷⁶ I utbildningsvetenskaplig forskning kring lärarens roll påtalas också vikten av att fungera som en processledare och att i deliberativa samtal utgå från elevernas ståndpunkt för att på så sätt utmana tankar och föreställningar utifrån olika livstolkningar och ställningstaganden. Lärandegraden hänger intimt samman med graden av elevaktivitet och att utgå från eleven och det redan kända är därmed en framgångsrik didaktisk metod för att vidare genom jämförelse, frågor, diskussion och reflektion internalisera kunskap och därmed en djupare förståelse.⁷⁷ Allt detta är strategier som också poängteras i *Den mångtydiga intoleransen* där de tillfrågade lärarna nämner just diskussionen som det viktigaste redskapet för kunskap och för att motverka intolerans.⁷⁸

Andra viktiga strategier för att motverka intolerans som finns nämnda i tidigare forskning är *struktur, relationer och långsiktighet*⁷⁹, faktorer som enligt respondenterna är svårare att uppnå på komvux där själva idén är individualitet, flexibilitet (distans) och snabbare tempo,

⁷⁴ Dahlquist & Tellbom.

⁷⁵ Olivestam, C, E.

⁷⁶ Läroplan Gy 11. s. 5

⁷⁷ Olivestam, C, E s. 50ff.

⁷⁸ Dahlquist & Tellbom. s.24

⁷⁹ Ibid

det vill säga komprimerade kurser. Detta är enligt min tolkning eventuellt ett av kärnproblemen på komvux att man inte har samma långsiktighet och inte samma möjlighet att bygga relationer och påverka under lång tid på grund av hur skolformen är organiserad.

Min tolkning av respondenternas svar är att en viktig sak i arbetet mot intolerans är att våga möta de intoleranta idéerna och att det är viktigt att låta eleverna diskutera och att utmana deras fördomar och värderingar. Det krävs dock både mod och kunskap av läraren att klara av att göra det. En strategi som flera nämner är att använda sig av den mångfald och de berättelser som finns i gruppen för att öka förståelsen och toleransen. Jag tolkar det som en uppfattning om att ibland kan vara bättre om "kunskapen" kommer från gruppen än att läraren säger "hur det är".

Min uppfattning är att respondenterna är bestämda och överens på den punkten att uppdraget inte går att genomföra separat utan hanteras ständigt i bemötande, planering och genomförande. Jag tolkar det dock som att respondenterna upplever det som problematiskt att komvux är en så splittrad verksamhet och att det kan vara svårare att bedriva uppdraget när eleverna är där kort tid och ibland till och med på distans. Jag tolkar det också som att uppdraget kräver stort engagemang av läraren och att det måste ses som ett långsiktigt uppdrag om det fungerar som respondenterna påtalar, att utmana fördomar, skaffa nya kunskaper och förstå sammanhang, för att sen eventuellt kunna omvärdera synsätt. Det borde rimligen ta ganska lång tid.

5.3 Pedagogansvar att agera

Alla fyra respondenterna svarar på liknande sätt. Det viktigaste är att vara observant i klassrummet, på vad som sägs och hur det sägs och att ta tag i situationen direkt om någon säger något som någon uppfattar som kränkande (A). Ett sätt att göra det är att ställa följdfrågor för att eventuellt få eleven att tänka efter (D). Det kan också vara skillnad i att uttrycka intolerans och att ge sig på en person direkt, då är det tal om kränkning (A)

Om andra elever känner sig kränkta då måste jag agera. Om det går på tvärs med vår värdegrund måste jag också reagera. Det handlar om att försvara allas lika värde (D)

Detta är faktorer som också tydligt och på flertalet ställen poängteras i Läroplanen för gymnasiet och vuxenutbildning⁸⁰ men också i skollagen.⁸¹ Två av respondenterna (C, D) påtalar att man styrs av det som sker i stunden och att man använder sin erfarenhet när man avgör hur man ska agera.

Min tolkning är att respondenterna är överens om att det är av yttersta vikt att agera direkt om någon uttrycker sig intolerant eller kränker någon. Jag tolkar det också som att det är något man som lärare blir bättre på och skaffar sig redskap för genom sin erfarenhet. Frågan är om det betyder att man är oförberedd på det som nyutexaminerad?

5.4 Skolans roll i det övergripande arbetet är viktig

Här ser det ganska olika ut mellan respondenternas skolor. Tre av pedagogerna (A, B, D) hävdar att det är svårt rent organisatoriskt att bedriva ett övergripande och gemensamt arbete mot intolerans. Inom vuxenutbildningen finns inga sammanhållna klasser, man läser enstaka kurser, kurserna är också komprimerade och det är ont om tid (A). Om man jobbar både inom vuxenutbildningen och gymnasiet leder det till splittrade arbetslag. Det är alltså mycket ett organisatoriskt problem. Komvux uppfattas också från ledningens håll som mindre viktigt, en *andrahandsfråga* (B). På tre av respondenternas skolor bedrivs i princip inte något övergripande arbete mot intolerans. Det är helt enkelt upp till varje enskild lärare. På en av respondenterna skola har man haft mera samarbete men inte längre men man ska nu påbörja ett övergripande och gemensamt arbete igen på lärarnas initiativ. Just nu uppges det dock vara upp till varje lärare, det uppges inte ha funnits varken intresse eller kunskap från ledningens sida. (D).

Stor skillnad uppges det vara på en av respondenternas skola (C) Där finns ett konkret arbete med värdegrunden där elever och lärare är aktiva. Det finns ett stort stöd från ledningen i det arbetet. Dessutom finns pedagogiska kaféer två gånger per termin där man kan diskutera allt utifrån behov. Det finns team som arbetar med värdegrund och antimobbing, de fungerar som kollegialt bollplank men har också möjlighet att gripa in i konkreta situationer. Möjligen

⁸⁰ Läroplan Gy 11.

⁸¹ Skollagen 2010:800 § 4.

tolkar jag det som att engagemanget på denna skola kan bero på att man här arbetar integrerat med gymnasiet på orten kring värdegrundsfrågor och teman kring det även om respondenten inte själv nämner det som en förklaring.

I Läroplanen för GY 11 och vuxenutbildningen uttrycks också klart att det är skolans ansvar att arbeta med denna typ av frågor och det uttrycks bestämt genom formuleringar som till exempel *skolan ska utrusta eleverna med redskap och beständig kunskap för ett aktivt samhällsliv baserat på grundläggande demokratiska värden och respekt för de mänskliga rättigheterna*.⁸² Dessutom slår Skolverket fast att det är rektors och huvudmans ansvar att utveckla och förankra uppdraget och se till att det också genomförs och att det utan det stödet snarare kan verka kontraproduktivt genom att utelämna uppdraget till enskilda lärare vilket riskerar att leda till subjektiva tolkningar och osäkerhet hos lärarna hur uppdraget bör genomföras.⁸³ Sett till resultatet i denna undersökning men också till tidigare forskningsresultat, bland annat från skolinspektionen,⁸⁴ är detta ett område som fortfarande är eftersatt och lider stora brister.

Alla fyra respondenterna anser att fostransansvaret är viktigt även när det gäller vuxna elever men att det möjligen ser annorlunda ut. Det är exempelvis större på högstadiet (både det faktiska fostransansvaret och behovet av det) (A). Men en av respondenterna (B) menar att behovet har ökat inom vuxenutbildningen då alltför många kommer från ungdomsgymnasiet och inte har lyckats där och att man får arbeta mera med att sätta gränser nu än tidigare, till exempel när det gäller mobilanvändande och attitydfostran. I fostransansvaret ingår just att verka för tolerans och att uppmuntra elever att utvecklas till goda samhällsmedborgare på olika sätt (D).

Min tolkning av skolans roll i det övergripande arbetet är att det är helt avhängigt en engagerad skolläda och ett starkt stöd i arbetet på skolan som helhet och i kollegiet gynnar detta arbete för varje enskild lärare. De tre skolorna där respondenterna uppger att det inte finns något övergripande arbete där är också den gemensamma nämnaren att uppdraget är upp till varje lärare och att ledningen inte är engagerad i det arbetet. Bara en av respondenterna

⁸² Läroplan, GY 11. s. 5.

⁸³ Skolinspektionens sammanfattande rapport. 2012:9.

⁸⁴ Ibid.

beskriver ett medvetet och övergripande arbete mot intolerans. Han påtalar också ett nära samarbete med skolledning och det finns pedagogiska caféer för den typen av frågor och ett speciellt team på skolan som arbetar med värdegrundsfrågor till exempel.

5.5 Kollegorna är det viktigaste stödet

Det som alla fyra respondenterna betonar som det absolut viktigaste stödet och verktyget för uppdraget är kollegorna och det kollegiala samarbetet. Man påtalar att i grunden finns stöd i komvuxförordningen och i skolornas respektive värdegrundspolicy men att det är kollegorna man har som verkligt stöd och som man kan fråga och som man har lärt sig av. Utöver det poängteras den egna kompetensen och kompetensutvecklingen vilken man också enskilt ansvarar för. I princip är man utelämnad åt sin egen erfarenhet och kompetens i arbetet att motverka intolerans och främja demokrati. Det är med andra ord fortfarande upp till varje lärare att införskaffa kompetensen som krävs och utöver det är man hänvisad till ett fungerande kollegie. Detta är erfarenheter som delas av många kollegor om man ser till tidigare forskningsresultat bland annat från skolverket som påvisar exakt samma faktum.⁸⁵ Det är också ett resultat som helt överensstämmer med undersökningar utförda på gymnasiet där alla tillfrågade lärare är överens om att det viktigaste stödet för uppdraget finns hos *kollegorna och i kollegiet*. Förutom det identifieras även *den egna kompetensen och skolans gemensamma arbete* mot intolerans som de fyra viktigaste faktorerna när det kommer till var verksamma lärare finner stöd för uppdraget att verka mot intolerans och för demokrati.⁸⁶

En av de tillfrågade (C) vittnar om ett gemensamt arbete, där alla strävar mot gemensamma, utarbetade mål och där skolledningen utöver kollegiet är ett stort stöd och driver utvecklingen framåt tillsammans med kollegor och elever. I denna undersökning är det också den lärare som vittnar om det mest aktiva och konstruktiva arbetet mot intolerans.

Jag tolkar det med andra ord som att det är helt avgörande för att nå framgång i detta arbete att ha en gemensam strategi på skolan som är känd och sanktionerad från skolledningen och hela vägen genom kollegiet och därmed fungerar som ett stöd för den enskilde läraren i sin

⁸⁵ Ibid

⁸⁶ Dahlqvist & Tellbom.

dagliga gärning. I annat fall är man som lärare utelämnad till sig själv, sin egen kompetens och erfarenhet eller i bästa fall ett engagerat och kompetent kollegie.

5.6 Utvärdering av teori

Den kvalitativa intervjun som undersökningsmetod är en metod att söka efter det personligt upplevda och de frågor forskaren ställer måste vara formulerade för att få tillgång till respondenternas specifika upplevelser och erfarenheter utifrån det givna syftet och frågeställningarna. Den kvalitativa intervjun har i detta fall en fenomenologisk ansats då syftet är att söka efter intressanta fenomen som framträder genom att fråga om upplevelser och erfarenheter. De frågor jag ställt till respondenterna bedömer jag som väl fungerande för syftet och har resulterat i intressanta resultat. I efterhand upptäcker man dock att svaren också hjälper till att finna nya upptäckter som inte direkt efterfrågats och därför inte bara ger svar utan också leder till att nya frågor väcks.

Den hermeneutiska teorin och analysmetoden leder inte till att presentera fakta eller mätbara resultat. De upplevelser och erfarenheter som presenteras tolkas av forskaren, i detta fall av mig, och är tolkad genom den förförståelse och erfarenhet av ämnet som jag bär på och kan därför bara vara subjektiv och personlig.⁸⁷ Trots det tycker jag mig funnit intressanta resultat som i vissa fall stämmer överens med tidigare forskning men som i vissa fall påvisar ett annat resultat.

I själva analysarbetet har man stor hjälp av hermeneutisk metod när man ska finna kärnan i resultatet i ett från början relativt stort material. Den hermeneutiska tolkningsmetoden är en process där man rör sig från helheten, i detta fall de inspelade intervjuerna, till att titta på och försöka förstå de enskilda delarna utifrån frågeställningarna och syftet genom meningskoncentrering och att söka centrala teman till att slutligen försöka relatera delarna till helheten och på så sätt förhoppningsvis nå en djupare förståelse och eventuellt nya insikter.⁸⁸

Metoden har varit till en stor hjälp i arbetet med att kategorisera och finna kärnan i respondenternas sammantaget fyra timmars berättelse och sedan kunna identifiera generella

⁸⁷ Ibid. s. 119.

⁸⁸ Kvale, S & Brinkmann, S. s. 226.

och jämförbara utsagor mellan respondenterna och de olika frågeställningarna och på så sätt också finna nya möjliga tolkningar och svar genom att fundera på de centrala temana i förhållande till syfte, frågeställningar och intervjuerna som helhet. Ett exempel på det är att jag genom att titta enbart på de centrala teman som identifieras funnit en gemensam nämnare under flertalet av frågeställningarna nämligen pedagogens ansvar och betydelsen av den egna kompetensen i uppdraget att verka mot intolerans. Att det visar sig vara centralt i respondenternas förhållningssätt till uppdraget gör att slutsatser kan dras om man tittar på problem och utmaningar som det medför just inom vuxenutbildningen.

5.7 Avslutande diskussion

Med den kvalitativa intervjun är syftet att få tillgång till respondenternas medvetande och för att få en uppfattning om deras specifika upplevelser och erfarenheter. Även om omfånget är litet så ger det en bild av respondenternas upplevda vardagsarbete när det gäller, i detta fall, att motverka intolerans och främja demokrati i deras skolmiljö som helhet och inom religionsämnet i synnerhet.

Jag finner i denna uppsats några intressanta resultat värda att diskuteras. Om man summerar respondenternas upplevelse av uppdraget är det inte att upptäcka de olika uttrycken för intolerans eller *hur* man ska göra för att motverka intolerans som är problemet. Även om man misstänker att det finns en hel del dold intolerans som kanske inte upptäcks. Respondenterna uttrycker att de har metoder och kunskap för uppdraget även om ansvaret vilar på varje enskild lärare, men den gemensamma nämnaren som hindrar arbetet är organisatoriska problem, bristen på tid och brist på stöd, uppmuntran och kompetens hos skolledningen. Det faktum att vuxenutbildningen ser annorlunda ut organisatoriskt anses alltså försvåra uppdraget. Problemet verkar alltså inte bero på bristande kompetens inför uppdraget, ämneskunskaper, strategier eller vilja hos pedagogerna, eller i alla fall inte hos respondenterna, utan snarare en brist på stöd och uppbackning.

Trots detta är det ett nedslående resultat att fortfarande oavsett skolform så beror uppdragets framgång på enskilda, kompetenta och engagerade lärare trots att skolans, rektors och huvudmans ansvar är tydligt uttryckt i styrdokumentet. Detta faktum är ett stort problem även om respondenterna i denna undersökning anser sig ha kompetens och tillräckliga

ämneskunskaper så torde det se mycket olika ut på olika skolor och mellan olika lärare eftersom det också uttrycks i intervjuerna att detta är kunskap man skaffar sig genom erfarenhet och genom att ha kompetenta kollegor att diskutera med och lära sig av.

Tittar man på vad som återkommer i de centrala temana under de olika frågeställningarna är det påfallande ofta som den egna kompetensen, erfarenheten och beroendet av goda kollegor och kollegialt samarbete återkommer. Återkopplar man det faktumet till helheten i intervjuerna och till syfte och frågeställning så finner man en svaghet i vuxenutbildningen. Det spelar med andra ord ingen roll vad det står i skollag och kursplaner om man inte har pedagoger som har tillräckligt med kunskap, erfarenhet och mod att ta sig an detta uppdrag och samtidigt en skolledning som stöttar och bidrar med kompetens. Detta i kombination med vuxenutbildningens organisation försvårar uppdraget för pedagogerna. Till exempel är det inte ovanligt inom vuxenutbildningen att man är ensam i sitt ämne. Det innebär ju i sin tur att man inte har någon kollega att bolla konkreta idéer eller ämnesspecifika utmaningar med när det kommer till uppdraget att motverka intolerans. De strategier som lyfts fram både inom tidigare forskning och i respondenternas svar, nämligen: *diskussion, struktur, relationer och långsiktighet*⁸⁹ måste ses som en organisatorisk, pedagogisk och didaktisk utmaning att fundera kring när det kommer till vuxenutbildningen i framtiden. Den didaktiska utmaningen är stor för lärare som ska arbeta med värdegrundsarbete vilket är ett viktigt inslag inte minst inom religionsämnet. Det krävs stor kunskap och trygghet i ämnet och i sig själv och sina egna värderingar. Ett av de viktigaste redskapen är *prövande samtal och reflektion*,⁹⁰ något som ställer höga krav på pedagoger som samtals- och processledare. Dessa konstateranden föder också funderingar kring hur lärarutbildningen förbereder blivande lärare för ett uppdrag där man är utelämnad till sin egen kompetens och erfarenhet?

En annan framtida utmaning vad det gäller uppdraget är hur man ska kombinera det allt mera uttalade kravet om flexibilitet inom vuxenutbildningen. Vuxna elever kombinerar sina studier med familj och i många fall också arbete. Det faktum gör att kraven på distansstudier hela tiden ökar. Hur kan man ta sig an uppdraget att verka för intolerans om man inte ens träffar eleverna? Hur kan man arbeta långsiktigt, skapa relationer och ge tid och möjlighet för till

⁸⁹ Dahlquist & Tellbom. s . 27

⁹⁰ Skolinspektionens sammanfattande rapport. s. 4

exempel det prövande samtalet på distans? Hur utmanas elever i sina uppfattningar och värderingar om förutsättningarna ser helt annorlunda ut?

Positivt är dock synen att stor del av intoleransen som lärarna möter tolkar de som ett uttryck för okunskap vilket talar för att skolan borde ha bra förutsättningar att motverka det. Positivt och en aningen överraskande jämfört med tidigare forskning är det faktum att alla fyra respondenterna säger sig bedriva uppdraget ämnesintegrerat till skillnad från vad skolinspektionens rapport påvisar när det gäller grundskolan och gymnasieskolan.

Pedagogerna i denna undersökning är relativt eniga om vad som krävs för att genomföra uppdraget men frågan är om det från skolledningshåll betraktas som tillräckligt prioriterat och hur man säkrar kompetensen hos verksamma pedagoger eftersom dessa två komponenter har visats sig vara avgörande för hur och om uppdraget utförs.

6. Referenser

6.1 Litteratur

Adler/Hermansson, Magnus & Mattsson, Christer. (2008). *Ingen blir nazist över en natt – om hur skolan kan möta intoleranta elever*. Stockholm. Natur & Kultur.

Andersson, Peter, B, Dahlgren, Carl, Johannessen, Steffen, Otterbeck, Jonas. red. (2006). *Religion, skole og kulturel integration i Danmark och Sverige*. Köpenhamn: Museum Tusulanum Press

Bryman, Alan. (2002) *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.

Gruber, Sabine. (2008) *När skolan gör skillnad*. Stockholm: Liber.

Hartman, Jan. (2004) *Vetenskapligt tänkande från kunskapsteori till metodteori*. Lund: Studentlitteratur

Kvale, Steinar & Brinkman, Svend. (2009) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur AB.

Löfstedt, Malin. (2011). *Religionsdidaktik – mångfald, livsfrågor och etik i skolan*. Lund: Studentlitteratur AB.

Olivestam, Carl, Eber. (2006). *Religionsdidaktik – om teori, perspektiv och praktik i religionsundervisningen*. Stockholm: Liber

Stensmo, Christer. (2002). *Vetenskapsteori och metod för lärare*. Uppsala: X-O Graf Tryckeri AB.

6.2 Rapporter

Dahlquist, Jesper & Tellbom, Johan (2010) *Intoleransen får inte gå därifrån utan att bli ifrågasatt.*

Lange Anders & Löwander Birgitta. (2010) *Den mångtydiga intoleransen – en studie av gymnasieungdomars attityder..*

Intolerans – Antisemitiska, homofobiska, islamofobiska och invandringsfientliga tendenser bland unga. (2004) Brottsförebyggande rådet & Forum för levande historia.

Skolinspektionens sammanfattade rapport. 2012:9.

6.3 Elektroniska källor

Forum för levande historia. Islamofobi. Tillgänglig via:

<http://www.levandehistoria.se/fakta-fordjupning/definitioner-och-uttryck>

Hämtad: 131004

Nationalencyklopedien. Homofobi. Tillgänglig via:

<http://www.ne.se/sok?q=homofobi>

Hämtad: 131004

Nationalencyklopedien. Intolerans. Tillgänglig via:

<http://www.ne.se/sok?q=intolerans>

Hämtad: 131004

Nationalencyklopedien. Rasism. Tillgänglig via:

<http://www.ne.se/sok?q=rasism>

Hämtad: 131004

Regeringens hemsida. (2013) Tillgänglig via

<http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/222103>

Hämtad: 131018

Skolverkets hemsida. Läroplan för vuxenutbildningen. (2012)

Tillgänglig via:

<http://www.skolverket.se/publikationer?id=2945>

Hämtad:131002

Skolverkets hemsida. (2013) Tillgänglig via

<http://skolverket.se/laroplaner-amnen-och-kurser/gymnasiet>

Hämtad: 131017

Svenska kommittén mot antisemitism (2013). Vad är antisemitism?

Tillgänglig via: <http://skma.se/antisemitism>

Hämtad: 131004

Sveriges riksdags hemsida. Skollag (2010:800). Tillgänglig via:

http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Skollag-2010800_sfs-2010-800/#K20

Hämtad: 131017

UNESCO. Declaration of Principles of Tolerance. (1995) Tillgänglig via:

http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13175&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

Hämtad: 131005

Utvärdering av metoder i hälso- och sjukvården – en handbok (2012)

Bilaga 10. Allmänt om forskningsansatser med kvalitativ metod. Tillgänglig via:

http://www.sbu.se/upload/ebm/metodbok/SBUsHandbok_Bilaga10.pdf

Hämtad: 140320

6.4 Intervjuer

Pedagog 1

Genomförd: 131111

Pedagog 2

Genomförd: 131113

Pedagog 3

Genomförd: 131115

Pedagog 4

Genomförd: 131120

7. Bilaga

7.1 Intervjufrågor

1. Vad är intolerans för dig? Hur skulle du definiera begreppet?
2. Hur skulle du beskriva den intolerans du möter (om du möter någon) hos vuxna elever?
Vilka typer av intolerans möter du?
3. Hur arbetar du inom religionsämnet för att motverka intolerans?
4. Hur bemöter/hanterar du direkta uttryck för intolerans i klassrummet?
Kan du ge konkreta exempel på strategier, verktyg?
5. Hur arbetar skolan/kollegiet konkret för att främja demokrati och motverka intolerans?
6. Vad anser du dig ha för stöd och redskap i arbetet mot intolerans?

7. Finns det något som skulle underlätta för dig som enskild lärare i detta uppdrag, på skolan, från ledning, styrdokument, ändrat ämnesinnehåll? Annat?

8. Slutord?